

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET

SAMRA MUJEVIĆ

PREDSTAVE O DJETETU I DJETINJSTVU U NARODNOJ
(FOLK) PEDAGOGIJI U CRNOJ GORI

MASTER RAD

NIKŠIĆ, 2024.

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET

PREDSTAVE O DJETETU I DJETINJSTVU U NARODNOJ
(FOLK) PEDAGOGIJI U CRNOJ GORI
MASTER RAD

Mentorka: doc. dr Jovana Marojević

Studentkinja: Samra Mujević

Studijski program: Pedagogija

Br. indeksa: 1/22

Nikšić, 2024.

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANTKINJI

Ime i prezime: Samra Mujević

Datum i mjesto rođenja: 5. 11. 2000. Rožaje

Naziv završenog osnovnog studijskog programa i godina završetka studija: Studijski program za pedagogiju, 2022.

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv master studija: Studijski program za pedagogiju

Naslov rada: *Predstave o djetetu i djetinjstvu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori*

Fakultet: Filozofski fakultet, Nikšić

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada:

Datum sjednice Vijeća na kojoj je prihvaćena tema: 6.12.2023. godine

Mentor: doc. dr Jovana Marojević

Komisija za ocjenu rada: doc. dr Jovana Marojević, prof. dr Tatjana Novović i doc. dr Milica Jelić

Komisija za odbranu rada: doc. dr Jovana Marojević, prof. dr Tatjana Novović i doc. dr Milica Jelić

Datum odbrane:

SAŽETAK

Vaspitanje je u najširem smislu, kao univerzalna i svezremenska kategorija, proces u kojem odrasli pripremaju mlade za život i prenose svoja iskustva i saznanja na mlađe generacije, proces koji je star koliko i samo društvo, što ukazuje na složenost i multifaktorsku uslovljenost vaspitanja. Vaspitna praksa je determinisana, između ostalog, i konceptom djeteta i djetinjstva koji je društveno prihvaćen ili prihvaćen od strane odraslih koji se vaspitanjem bave. U tom kontekstu značajnu ulogu ima i narodna (folk) pedagogija kao zaseban koncept djeteta i djetinjstva, koji je zasnovan na kulturi i tradiciji određenog naroda i koji je, kao takav, u vidu laičkih teorija, prisutan kod svakog pojedinca koji tom društvu pripada.

Predmet ovog istraživanja je narodna (folk) pedagogija u Crnoj Gori, odnosno, koncept djeteta i djetinjstva koji je baziran na narodnom viđenju i shvatanju djeteta i djetinjstva, karakterističnom za društveno-kulturni kontekst Crne Gore.

Rad je podijeljen na tri dijela. Prvi dio čini teorijski okvir, odnosno, teorijsko utemeljenje date problematike. Drugi dio rada odnosi se na metodološki okvir, odnosno na istraživanje kojim pokušavamo doći do saznanja o tome na kojim predstavama, principima i shvatanjima se temelji narodna (folk) pedagogija u Crnoj Gori, odnosno, koje su predstave o djetetu i djetinjstvu prisutne u ovom društveno-kulturnom kontekstu. Treći dio se odnosi na interpretaciju i diskusiju rezultata dobijenih istraživanjem.

Cilj ovog istraživanja je da se sagleda vaspitanje iz ugla narodne (folk) pedagogije, odnosno, da se na osnovu prikupljenih narodnih poslovice analiziraju i interpretiraju predstave o djetetu i djetinjstvu, te da se na osnovu raspoloživog korpusa formulišu obrisi koncepta narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori. Istraživanje je, dakle, bazirano na analizi narodnih poslovice, a građa za ovo istraživanje je korpus narodnih poslovice koje se odnose na dijete i djetinjstvo, ekscerpiran iz literature koju čine dostupne zbirke narodnih poslovice.

Smatramo da je ovo istraživanje važno, jer se narodna (folk) pedagogija prožima kroz cjelokupnu vaspitnu praksu, pa poznavanje narodnih stavova o djetetu, djetinjstvu, vaspitanju, rodu i disciplini može biti korisno u razumijevanju vaspitne prakse. Takođe, rezultati istraživanja mogu poslužiti kao smjernica za dalje naučne radove i istraživanja, jer rezultati ovog istraživanja otvaraju brojna konkretnija pitanja narodne (folk) pedagogije i vaspitanja.

Ključne riječi: narodna (folk) pedagogija, dijete, djetinjstvo, Crna Gora.

SUMMARY

Education in the broadest sense, as a universal and timeless category, is a process in which adults prepare young people for life and transfer their experiences and knowledge to younger generations, a process that is as old as society itself, which indicates the complexity and multifactorial conditioning of education. Educational practice is determined, among other things, by the concept of the child and childhood that is socially accepted or accepted by adults who deal with education. In this context, folk pedagogy plays a significant role as a separate concept of children and childhood, which is based on the culture and tradition of a certain nation and which, as such, is present in the form of lay theories in every individual who belongs to that society.

The subject of this research is folk pedagogy in Montenegro, that is, the concept of children and childhood, which is based on the folk vision and understanding of children and childhood, characteristic of the social and cultural context of Montenegro.

The paper is divided into three parts. The first part consists of the theoretical framework, that is, the theoretical foundation of the given issue. The second part of the paper refers to the methodological framework, i.e. to the research by which we try to find out about what ideas, principles and understandings folk pedagogy in Montenegro is based on, that is, what ideas about children and childhood are present in this social - cultural context. The third part refers to the interpretation and discussion of the results obtained by the research.

The goal of this research is to look at education from the point of view of folk pedagogy, that is, to analyze and interpret ideas about children and childhood based on collected folk proverbs, and to formulate the outlines of the concept of folk pedagogy in Montenegro, based on the available corpus. The research is, therefore, based on the analysis of folk proverbs, and the material for this research is a corpus of folk proverbs related to children and childhood, excerpted from the literature that consists of available collections of folk proverbs.

We believe that this research is important, because folk pedagogy permeates the entire educational practice, so knowledge of folk attitudes about children, childhood, education, gender and discipline can be useful in understanding educational practice. Also, the results of the research can serve as a guideline for further scientific works and research, because the results of this research open numerous more specific questions of folk pedagogy and education.

Key words: folk pedagogy, child, childhood, Montenegro.

SADRŽAJ

UVOD	3
1. TEORIJSKI OKVIR RADA	5
1.1. Koncept(i) djeteta i djetinjstva.....	5
1.1.1. Istorijska i društveno-kulturna uslovljenost koncepta djeteta i djetinjstva	11
1.1.2. Implikacije koncepta djeteta i djetinjstva na vaspitnu praksu	15
1.2. Narodna (folk) pedagogija.....	17
1.2.1. Narodna (folk) pedagogija u kontekstu implicitnih teorija	20
1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	23
2. METODOLOŠKI OKVIR RADA.....	29
2.1. Problem i predmet istraživanja	29
2.2. Cilj i zadaci istraživanja	30
2.3. Hipoteze istraživanja.....	30
2.4. Značaj i karakter istraživanja.....	31
2.5. Paradigme u istraživanju	32
2.6. Metode i tehnike istraživanja.....	32
2.7. Obrada rezultata istraživanja	34
3. PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA	37
3.1. Predstave o djetetu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori.....	37
3.2. Predstave o djetinjstvu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori	43
3.3. Vaspitanje u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori.....	46
3.4. Rod u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori.....	53
3.5. Disciplina u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori.....	56
ZAKLJUČAK.....	60
LITERATURA	63
PRILOZI.....	67
Prilog 1. Narodne poslovice.....	67
Prilog 2. Spisak/hijerarhija kodova	75

UVOD

Vaspitanje je složen pojam i proces, pa je za njegovo proučavanje i razumijevanje neophodno razumijevanje različitih pedagoških problema i različitih koncepcija vaspitanja, djeteta i djetinjstva. S obzirom na to da je vaspitna praksa u značajnoj mjeri determinisana društveno prihvatljivim predstavama o djetetu i djetinjstvu, usvojenom „slikom“, odnosno modelom djeteta (Miškeljin, 2022), razumljivo je da je u proučavanju procesa vaspitanja značajno i potrebno poći od razumijevanja prihvaćenog i dominantnog koncepta djeteta i djetinjstva.

Koncept djeteta i djetinjstva obuhvata skup predstava i mentalnih konstrukcija pojedinca ili društva o tome ko je dijete i djetinjstvo, šta ovi pojmovi obuhvataju, kao i odgovore na pitanja kakvo je i kakvo bi trebalo da bude djetinjstvo, pa su, stoga, društveno prihvatljivi koncepti od velikog značaja u oblikovanju kako pedagoške teorije, tako i vaspitne prakse (Miškeljin, 2022). U razumijevanju koncepta djeteta i djetinjstva i njegovog odražavanja na vaspitnu praksu, značajno je pitanje formiranja koncepta djeteta i djetinjstva i faktora koji utiču na njegovo formiranje. Naime, koncept djeteta i djetinjstva nastaje kao rezultat brojnih faktora, među kojima se kao značajni mogu izdvojiti istorijski i društveno-kulturni kontekst, u kojem se koncept djetinjstva i djeteta formira. Istorijska i društveno-kulturna uslovljenost koncepta djeteta i djetinjstva ukazuju na to da se promjene i razlike u konceptima mogu posmatrati sinhronijski i dijahronijski. Istorijska uslovljenost koncepta djeteta i djetinjstva odnosi se na to da se dijete i djetinjstvo posmatralo na različite načine u različitim epohama kroz istoriju, zavisno od nivoa društvenog razvoja. Sa druge strane, društveno-kulturni kontekst, takođe, ima značajnu ulogu u formiranju koncepta djeteta i djetinjstva, a odnosi se na to da u istom trenutku u različitim kulturama mogu postojati različite predstave o djetetu i djetinjstvu, što je posljedica tradicije i kulture određenog naroda. Značaj ovih faktora posebno se ističe u novim paradigmatama proučavanja djetinjstva, prema kojima se dijete ne posmatra samo kao biološka činjenica, već kao produkt društva, tradicije i kulture određenog naroda (Nenadić, 2012).

Poći ćemo od tvrdnje da se koncept djeteta i djetinjstva, pa samim tim i vaspitna praksa, u značajnoj mjeri zasniva na kulturi i tradiciji određenog naroda (Marinković, 2013), odnosno, da narodno viđenje djeteta i djetinjstva predstavlja svojevrsan kulturno i tradicijski uslovljen koncept, koji značajno oblikuje vaspitnu praksu. U skladu sa navedenom tvrdnjom, a kako autori

navode, „svakoj kulturi, u skladu sa osobenim stilom života u njoj, načinom privređivanja, društvenom organizacijom, sistemom ideala, mitsko-religijskih shvatanja i vrijednosti i njenom istorijom – odgovara osobeno tradicionalno shvatanje djeteta i njegovih psiholoških karakteristika“ (Trebješanin i Jovanić, 2014: 550). To osobeno tradicionalno shvatanje djeteta, djetinjstva i vaspitanja se može posmatrati upravo kao narodna (folk) pedagogija jednog naroda koja u većoj ili manjoj mjeri oblikuje cjelokupan vaspitni proces. Analogno tome, i u tradicijskoj kulturi Crne Gore postoji model djeteta i djetinjstva koji (često kao implicitan i nedovoljno osviješćen) određuje način vaspitanja djece, odnosno, narodna (folk) pedagogija Crne Gore, kao svojevrsan i specifičan narodni (folk) koncept djeteta i djetinjstva.

U ovom radu bavićemo se upravo pitanjem narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori, odnosno, konceptom koji je baziran na narodnom viđenju i shvatanju djeteta i djetinjstva karakterističnom za društveno-kulturni kontekst Crne Gore. Cilj ovoga rada je da se sagledaju predstave o djetetu i djetinjstvu koje su zasnovane na crnogorskoj kulturi i tradiciji. Naše istraživanje narodne (folk) pedagogije biće bazirano na analizi narodnih poslovice koje se odnose na dijete, djetinjstvo i vaspitanje, a u kojima je predstavljeno tradicijsko viđenje djeteta i djetinjstva osobeno za pomenuti kontekst.

1. TEORIJSKI OKVIR RADA

1.1. Koncept(i) djeteta i djetinjstva

Koncept djeteta i djetinjstva obuhvata skup predstava o tome ko je dijete, šta je djetinjstvo, šta se pod tim podrazumijeva, šta ga odlikuje, kakvo djetinjstvo jeste i kakvo bi trebalo da bude, uključujući odgovore na brojna pitanja vezana za dijete, djetinjstvo i vaspitanje, kao i brojne druge ideje i mentalne konstrukcije pojedinca ili društva o pojmovima dijete i djetinjstvo. Koncept djeteta i djetinjstva podrazumijeva „oslikavanje“ i „uokviravanje“ djeteta i djetinjstva, kao i definisanje društveno prihvatljivih vrijednosti, čijem ostvarenju se u procesu vaspitanja teži (Miškeljin, 2022).

„Dijete“ kao koncept odnosi se na pojedince koji su u društvu određeni kao ne-odrasli (Frenes, 2004), odnosno, na sva ona bića koja se po svojim karakteristikama razlikuju od odraslih, bića koja tek treba da se razvijaju, pa se zbog toga posmatraju kao pojedinci koji još uvijek ne pripadaju svijetu odraslih.

Koncept „djetinjstvo“ odnosi se na jedan dio života, odnosno, period života u toku kojeg se pojedinac smatra djetetom, uključujući i sve „kulturne, društvene i ekonomske karakteristike tog perioda“ (Frenes, 2004: 113). Ovaj pojam odnosi se na društveni status koji odrasli dodjeljuju djeci (Džejms, Dženks i Praut, 2004), pri čemu se tim statusom ističe da su djeca bića koja još uvijek nijesu odrasla, pa se zbog toga djetinjstvo shvata kao period nezrelosti, prolazni i prelazni, ali istovremeno neizostavni period i status koji svaki pojedinac mora preći na putu do odraslosti.

Djetinjstvo i dijete se ne mogu posmatrati izolovano i zasebno, već samo u kontekstu ljudskog života i postojanja. Iako su proučavani i istraživani tek kasnije, na kasnijem nivou razvoja društva, dijete i djetinjstvo postoje oduvijek i stari su koliko i sam čovjek. Dijete i djetinjstvo su sastavni, neodvojivi dio čovječanstva (Kon, 1988), pa se, stoga, može reći da oduvijek postoje, od kad postoji i čovječanstvo, ali koncept djetinjstva i djeteta kao specifičnih u odnosu na odrasle i na život odraslih, te samih po sebi vrijednih pažnje i proučavanja, nastao je tek kasnije.

Koncept djeteta i djetinjstva je, zapravo, skup predstava o pojmovima dijete i djetinjstvo, na osnovu kojih se ovi pojmovi definišu, shvataju i u društvu prihvataju. Posmatrajući različite pedagoške teorije i način koncipiranja djeteta i djetinjstva u svakoj od njih, može se uočiti

prisustvo različitih koncepcija djeteta i djetinjstva, odnosno, različitih diskursa koji se odražavaju i na vaspitnu praksu. Uzimajući u obzir sve razlike koje u shvatanjima postoje, može se reći da u poimanju djetinjstva dominira nekoliko diskursa, odnosno, nekoliko međusobno različitih koncepcija, koje vrše manje ili više snažan uticaj na cjelokupnu vaspitno-obrazovnu praksu. Ključni koncepti djeteta i djetinjstva su (Dahlberg, Moss, Pence, 2005):

1. Dijete kao reproduktor znanja, identiteta i kulture – koncept po kojem je dijete u procesu odrastanja i predstavlja potencijalnog, budućeg čovjeka, a djetinjstvo je „početak života ni iz čega“, period pripreme djeteta za odraslost. Primjer ovakve koncepcije jeste empirističko gledište ili „Lokovo dijete“, koje se rađa kao *tabula rasa* i tek se u toku djetinjstva formira i oblikuje, odnosno „postaje odrastao čovjek“.
2. Dijete kao nevino biće u „zlatnom dobu života“ – koncept po kojem se dijete posmatra kao biće koje se rađa sa pozitivnim karakteristikama, a djetinjstvo kao „zlatno doba“. Dijete je, prema ovoj koncepciji, nevino biće koje već posjeduje ljudske karakteristike koje se cijene, a društvo kvari dobrotu sa kojom se svako dijete rađa. Primjer ovakvog koncepta djeteta i djetinjstva je „Rusoovo dijete“ koje je po prirodi dobro i sposobno za samoregulaciju, rođeno sa težnjom ka Istini, Ljepoti i Dobroti.
3. Dijete kao priroda, kao naučno biće bioloških faza – koncept prema kojem je dijete prirodno biće, univerzalnih svojstava i inherentnih sposobnosti, čiji se razvoj posmatra kao urođeni, biološki određen proces. Dijete je, po ovom konceptu, apstraktni fenomen koji se posmatra izvan konteksta, isključivo kroz razvojne stadijume. Kao primjer ovog koncepta može se uzeti „Pijažeevo dijete“, odnosno, Pijažeeva teorija razvojnih stadijuma (Dahlberg, 1985, prema Dahlberg, Moss, Pence, 2005). Ovaj koncept je bio izuzetno zastupljen i prihvaćen, ali je i kod njega, kao i kod ostalih koncepata, prisutna tendencija posmatranja djeteta i djetinjstva kroz određene norme i pravila.
4. Dijete kao faktor tržišta rada.

U svakoj od navedenih koncepcija, dijete i djetinjstvo su predstavljeni kao univerzalne kategorije koje su u potpunosti određene, stabilne, opšteprihvaćene, te ih je kao takve moguće lako proučavati i saznavati. Međutim, nasuprot ovakvom stavu, danas je sve prisutniji koncept djeteta i djetinjstva po kojem je dijete „ko-konstruktor znanja, identiteta i kulture“ (Dahlberg, Moss, Pence, 2005), koji leži u osnovi „nove paradigme“ sociologije djetinjstva, kao jednog od dva najznačajnija pristupa proučavanju djeteta i djetinjstva.

Kada je riječ o pristupu proučavanja koncepta djeteta i djetinjstva, imajući u vidu prethodno navedene različite koncepcije, možemo izdvojiti dva pristupa kao značajna i ključna. Sa jedne strane, dijete i djetinjstvo se posmatraju kao prirodne i univerzalne kategorije, isključivo kao biološke činjenice (Tomanović, 1996). Djetinjstvo je u okviru ovog gledišta posmatrano kao „prirodna“ stvar, univerzalni, prirodni period, pa mu se kao takvom nije posvećivala pažnja i nije naučno istraživano kao zaseban i sam po sebi značajan period. Djetinjstvo je posmatrano kao posljedica bioloških zakonitosti koje su univerzalne, što period djetinjstva čini neizbježnim, ali samo privremenim i prolaznim periodom u ljudskom životu (Milić, 2011). Sa druge strane, sve je prisutnija, prethodno već spomenuta „nova paradigma“ sociologije djetinjstva, i uopšte, „nova paradigma“ posmatranja djeteta i djetinjstva u svim društvenim naukama, prema kojoj se dijete ne posmatra kao univerzalno biće i isključivo biološka činjenica, već kao „tvorevina određenog društveno-kulturnog i istorijskog konteksta“ (Tomanović, 1996: 43). Ovim pristupom se dijete i djetinjstvo ne pokušavaju ni na koji način lišiti biološke dimenzije, niti se negiraju nužno prisutni i značajni efekti bioloških karakteristika, već se samo sugerše da su koncepti poput djetinjstva, djeteta ili roditeljstva društveno konstruisani, a ne isključivo biološki određeni i univerzalni (Hendrick, 2005). Dakle, dijete i djetinjstvo su i biološki, ali istovremeno i društveno, kulturno i istorijski determinisani, jer „nezrelost djece je biološka činjenica života, ali način na koji se ta nezrelost shvata jeste činjenica kulture“ (La Fontaine, 1979, prema Nenadić, 2011: 17). Upravo te „činjenice kulture“ pobijaju shvatanje djeteta i djetinjstva kao univerzalnih, isključivo bioloških činjenica, jer se koncepti djeteta i djetinjstva mogu razlikovati od jedne do druge kulture ili društvene sredine, pa se za njih može reći da djetinjstvo čine društveno-kulturnom kategorijom (Praut i Džejms, 2004).

U osnovi nove paradigme proučavanja koncepta djeteta i djetinjstva, kako autori navode, stoji nekoliko osnovnih ideja:

Prva ideja odnosi se na to da djetinjstvo treba shvatiti kao društveni konstrukt. U tom kontekstu biološka nezrelost posmatra se kao univerzalna i prirodna karakteristika ljudskih grupa, ali djetinjstvo ne, jer načini razumijevanja djetinjstva kao perioda ljudskog života variraju međukulturalno, iako čine kulturnu komponentu svakog društva.

Druga ideja na kojoj se zasniva nova paradigma djetinjstva je da se djetinjstvo nikada ne može u potpunosti odvojiti od drugih varijabli kao što su klasa, pol, etnička pripadnost i sl.

Treće, djetinjstvo i dječji društveni odnosi vrijedni su proučavanja sami po sebi, a ne samo u pogledu njihove društvene konstrukcije od strane odraslih. To znači da se djeca moraju posmatrati kao aktivno uključena u izgradnju sopstvenih društvenih života, života ljudi oko njih i društva u kojem žive. Oni se više ne posmatraju samo kao pasivni subjekti, već kao aktivni učesnici (James i Prout, 2005).

Ova paradigma, dakle, dijete posmatra kao biće koje je „ko-konstruktor znanja, identiteta i kulture“ (Dahlberg, Moss, Pence, 2005: 48), odnosno, kao aktivnog učesnika u sopstvenom životu. Nekoliko osnovnih karakteristika djetinjstva koje se u okviru ove paradigme ističu su (Dahlberg, Moss, Pence, 2005):

- djetinjstvo se shvata kao društveni konstrukt;
- ne postoji jedno, univerzalno djetinjstvo, već se uvijek treba posmatrati u kontekstu prostora, vremena i kulture, tako da se može reći da postoji više djetinjstava;
- djeca se u okviru ove paradigme posmatraju kao socijalni akteri, ko-konstruktori koji (zajedno sa odraslima) aktivno učestvuju u konstruisanju sopstvenog života.

Neminovnost postojanja više koncepata djeteta i djetinjstva potvrđena je i u brojnim drugim viđenjima i stavovima više autora, među kojima je i Vudhed. Ukazujući na postojanje različitih koncepcija djeteta i djetinjstva, Vudhed (2012) navodi da postoje različite perspektive posmatranja djeteta i da svaka od njih značajno utiče na studije i konceptualizacije djeteta i djetinjstva, oblikujući kako javne politike, tako i vaspitne prakse. Autor kao najznačajnije perspektive viđenja djeteta i djetinjstva izdvaja sljedeće četiri: razvojna perspektiva, politička i ekonomska perspektiva, socijalno-kulturna perspektiva i perspektiva ljudskih prava (Vudhed, 2012).

Prethodno navedeno se dodatno potvrđuje time da kategorije dijete i djetinjstvo oduvijek postoje, od kad postoji čovjek i društvo, postoji i dijete, pa samim tim i djetinjstvo. Dakle, iako su se kategorije djeteta i djetinjstva počele proučavati tek kasnije, one su neminovno oduvijek postojale. S obzirom na to da je djetinjstvo nezaobilazna faza u životu svakog pojedinca i da je svaki pojedinac bio dijete, pa samim tim ima period djetinjstva u sopstvenom iskustvu, jasno je da tim prije može postojati mnoštvo individualnih, različitih shvatanja djeteta i djetinjstva, što dovodi do toga da vaspitna praksa nastaje kao rezultat brojnih različitih koncepcija. Shodno navedenom, koncepti djeteta i djetinjstva su se mijenjali i razlikovali u različitim društvima i u različitim istorijskim periodima, a pored toga, dijete i djetinjstvo nijesu isti iz ugla svakog

pojedince, ne doživljavaju ih svi na isti način, čak iako pripadaju istom društveno-kulturnom kontekstu, tako da je ovo još jedna činjenica više kojom se potvrđuje da se koncepti djeteta i djetinjstva ne mogu posmatrati kao univerzalni i opšti. Upravo iz prethodno navedenih razloga, kao posljedica različitosti u odnosima odraslih prema djeci, javljaju se i postoje mnoge različite koncepcije o djetetu i djetinjstvu, počev od „narodnih“, laičkih teorija i uvjerenja o djetetu i djetinjstvu, do istorijskih, antropoloških, socioloških, psiholoških, pedagoških i drugih teorija (Marković, 2013). Sve navedeno ukazuje na to da je vaspitna teorija, a posebno vaspitna praksa odraz više različitih koncepcija djeteta i djetinjstva, što znači da je u proučavanju djeteta, djetinjstva i vaspitanja potrebno uvijek poći od različitih koncepcija i sa kritičkog aspekta ih posmatrati.

Mi ćemo u ovom istraživanju poći upravo od pretpostavke da dijete i djetinjstvo nijesu univerzalne kategorije koje imaju opšta, svuda prihvaćena, čvrsto utemeljena i nepromjenljiva značenja i da, zapravo, „ne postoji takva stvar kao „dijete“ ili „djetinjstvo““ (Dahlberg, Moss, Pence, 2005, prema Marojević, 2018: 8). Dijete i djetinjstvo su „socijalne konstrukcije, kulturno i istorijski promenljive, iako ih većina ljudi smatra „samorazumljivim“ i „prirodnim““ (Radulović, 2008: 159). Dakle, ne može se reći da postoji samo jedan, univerzalni i opštevažeći koncept djeteta i djetinjstva, već da se u različitim istorijskim i društveno-kulturnim okolnostima formiraju različite koncepcije, odnosno da se shvatanje djeteta i djetinjstva može manje ili više razlikovati od jednog do drugog društva, te je, stoga, sasvim opravdano govoriti o „konceptima“ (u množini) djeteta i djetinjstva. U ovom istraživanju ćemo se baviti narodnom (folk) pedagoškom koncepcijom u Crnoj Gori, upravo polazeći od ideje da je ova koncepcija kulturno i tradicijski utemeljena i oblikovana, a u isto vrijeme značajna determinanta vaspitnog djelovanja, te samim tim specifična i vrijedna pažnje i proučavanja.

U proučavanju koncepta djeteta i djetinjstva, pored toga što treba imati u vidu postojanje različitih koncepcija i shvatanja, značajno je i pitanje šta se pod pedagoškim konceptom podrazumijeva, odnosno, koje dimenzije je potrebno i moguće proučavati u okviru jedne pedagoške koncepcije. U proučavanju djeteta i djetinjstva, kako autori navode, može se poći sa različitih aspekata i mogu se proučavati različiti nivoi koncepta djeteta i djetinjstva. Kon (1988) navodi da se u proučavanju koncepta djeteta i djetinjstva mogu izdvojiti tri ključna aspekta:

- prvi aspekt se odnosi na položaj djece u društvu, njihov socijalni status, aktivnosti i odnose sa odraslima;

- drugi aspekt obuhvata simboličke predstave o djetetu u kulturi, kolektivnu svijest o djeci, društvenonormativne predstave o karakteristikama djece i sl.
- treći aspekt se odnosi na kulturu djetinjstva, unutrašnji svijet djeteta, njegova interesovanja, doživljaj svijeta i sl. (Kon, 1988: 37–38).

Tomanović (1996), proučavajući koncepte djeteta i djetinjstva kroz dijahronijsku perspektivu, navodi da se ovi koncepti mogu temeljiti na različitim pristupima, ističući da ti pristupi proizlaze iz tri osnovna nivoa koje svaki koncept djeteta i djetinjstva obuhvata, a koje ona definiše na sljedeći način:

- ideja djetinjstva – simboličke predstave o djetetu, model ili slika djeteta i djetinjstva;
- praksa djetinjstva – položaj djeteta u porodici i društvu;
- kultura djetinjstva – unutrašnji svijet djeteta, njegov doživljaj i slika svijeta, aktivnosti i interakcije djeteta sa svijetom (Tomanović, 1996: 430).

U ovom istraživanju, kao što smo prethodno već naveli, bavićemo se „narodnom“, laičkom teorijom djeteta i djetinjstva, odnosno, predstavama o djetetu i djetinjstvu u narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori, sa ciljem da na osnovu rezultata i sintezom svih saznanja do kojih ovim istraživanjem dođemo, pokušamo da formulišemo obrise narodnog (folk) pedagoškog koncepta u Crnoj Gori, kao svojevrsnog, kulturno i tradicijski utemeljenog i oblikovanog koncepta, koji, pored drugih koncepcija o djetetu i djetinjstvu, koje su u javnim politikama prihvaćene i zastupljene, značajno utiče na posmatranje djeteta u ovom društveno-kulturnom kontekstu i tako u značajnoj mjeri oblikuje i cjelokupnu vaspitnu praksu. U fokusu našeg interesovanja biće prva dva nivoa koncepta djeteta i djetinjstva koje Tomanović navodi – ideja i praksa djeteta i djetinjstva. Naša analiza narodnog (folk) koncepta u Crnoj Gori će se, dakle, bazirati na pitanjima predstava o djetetu i djetinjstvu, odnosno, na ideji djetinjstva koja je prisutna u proučavanom društveno-kulturnom kontekstu, kao i na pitanjima prakse djetinjstva, odnosno, položaja koji dijete ima u porodici i društvu.

U narednom poglavlju će biti riječ više o istorijskoj i društveno-kulturnoj uslovljenosti koncepta djeteta i djetinjstva, govorićemo o načinu na koji kultura, društvo i istorijske promjene oblikuju koncepte djeteta i djetinjstva, te dati kratak prikaz promjena koncepcije djeteta i djetinjstva kroz istoriju. Nakon toga ćemo narodnu (folk) pedagogiju predstaviti iz ugla kritičke pedagogije i implicitnih teorija, govorićemo o samom pojmu folk pedagogija, kao i o njenom položaju u osnovi implicitnih teorija.

1.1.1. Istorijska i društveno-kulturna uslovljenost koncepta djeteta i djetinjstva

U ovom radu, dakle, konceptu djeteta i djetinjstva prilazimo sa aspekta „nove paradigme“, po kojoj se dijete i djetinjstvo posmatraju kao društveni konstrukti. Na osnovu svega navedenog u prethodnom poglavlju, možemo zaključiti da je koncept djeteta i djetinjstva u značajnoj mjeri determinisan istorijskim kao i društveno-kulturnim uticajima i okolnostima, odnosno da je samo formiranje koncepta istorijski i društveno-kulturno uslovljeno i da u zavisnosti od ovih faktora postoje različiti koncepti, što stoji u prilog tome da se dijete i djetinjstvo ne mogu posmatrati kao univerzalne kategorija. Razlike u konceptu djeteta i djetinjstva se mogu posmatrati dijahronijski i sinhronijski, što korespondira sa tim da se koncept djeteta i djetinjstva mijenja kroz istoriju, u skladu sa promjenama u društvu, ali da zavisi i od konkretne društvene sredine i kulture, pa tako u istom trenutku u različitim kulturama mogu postojati različiti koncepti djeteta i djetinjstva.

Koncepti djeteta i djetinjstva mijenjaju se paralelno sa promjenama i razvojem društva, pa se kroz istoriju, u različitim epohama različito posmatralo dijete i djetinjstvo, čak je i koncept djeteta i djetinjstva kao zasebnih i specifičnih kategorija nastao tek na nekoj kasnijoj etapi društvenog razvoja. Djetinjstvo je, zapravo „tvorevina, društvena kategorija novije istorije, koja se uvek nanovo generiše iz socijalnog i kulturnog sklopa kroz proces društvenog i kulturnog razvoja“ (Arijes, 1989, prema Miškeljin, 2017: 26).

Proces stvaranja i modifikovanja koncepta djeteta i djetinjstva kroz istoriju, a ujedno i istorijska uslovljenost ovog procesa najbolje je predstavljena u knjizi „Vekovi detinjstva“ (1989), u kojem Filip Arijes na specifičan način predstavlja dijete i djetinjstvo kroz različite istorijske etape, dajući na taj način pregled razvijanja i formiranja koncepta djeteta i djetinjstva. Iako se može reći da je dijete staro koliko i sam čovjek, kao i da je djetinjstvo period kroz koji prolazi svaki čovjek (pa se, stoga, može reći da koliko postoji čovjek, toliko postoji i dijete i djetinjstvo), ipak dijete i djetinjstvo u onoj koncepciji i obliku u kojem danas postoje nijesu oduvijek postojali. Kako Arijes (1989) navodi, interesovanje za djetinjstvo kao specifičan period odrastanja, a dijete kao biće koje je po brojnim svojim karakteristikama specifično u odnosu na odrasle, javlja se tek u kasnijoj etapi razvoja društva. Posmatrano kroz istoriju, koncept djeteta i djetinjstva se kontinuirano mijenjao u skladu sa društvenim razvojem i promjenama. Tako u srednjem vijeku nije postojao koncept djeteta i djetinjstva kao zasebnih pojmova i kategorija, djeca nijesu bila prepoznata kao bića koje su po svojim karakteristikama specifična u odnosu na

odrasle i kojima je kao takvim potrebno posvetiti posebnu pažnju, već su posmatrana i predstavljana samo kao „smanjeni odrasli ljudi“, „mali ljudi“ ili „već odrasli ljudi, samo smanjeni“ (Arijes, 1989: 59). Djetinjstvo je u ovom periodu posmatrano samo kao „prelazni period koji brzo prolazi i isto tako brzo iščezava iz sjećanja“ (Arijes, 1989: 60). Ovakav koncept djeteta ne govori da su djeca u srednjem vijeku zanemarivana ili odbacivana od strane odraslih, niti da je naklonost prema djeci izostajala, već samo da je doživljaj djece bio drugačiji, tj. da u ovom periodu nije postojala svijest o posebnosti djece i o njihovim specifičnostima u odnosu na odrasle (Arijes, 1989). Promjenu stava prema djeci i djetinjstvu i početak interesovanja za specifičnosti djeteta kao ne-odraslog bića, Arijes naziva „otkrićem djeteta“, a period koji ističe kao ključan za te promjene je period od 16. do 18. vijeka. Naime, u 16. vijeku dolazi do prve značajne promjene u pogledima odraslih na dijete, javlja se novi, drugačiji doživljaj djeteta, „dijete svojom prostodušnošću, umiljatošću i obješenjaštvom, postaje izvor zabave i opuštanja odraslih“ (Arijes, 1989: 178). Dijete u 16. vijeku biva prepoznato kao samo po sebi značajno i vrijedno, biće čije su glavne karakteristike nevinost i čistota, tako da je na odraslima, zapravo, da dijete kao takvo zaštite od svih „negativnih“ uticaja, odnosno, od svega što nije u skladu sa njegovom nevinošću (Marojević, 2018). Krajem 16. i početkom 17. vijeka dijete se po prvi put počinje posmatrati kao drugačije u odnosu na odrasle – prestaje biti „mali čovjek“ i kopija odraslih, počinje se posmatrati kao biće kome je potrebna briga i zaštita odraslih i koje treba disciplinovati. Ovaj koncept dodatno biva izmijenjen u 18. vijeku, posebno u periodu romantizma, kada se najviše naglašavaju karakteristike djeteta i javlja se prvi put koncept „djetinjastog djeteta“, usljed čega dijete dobija veoma značajnu ulogu i položaj u porodici (Arijes, 1989). U 18. i 19. vijeku dijete i djetinjstvo dobijaju posebnu vrijednost, sve im se više posvećuje pažnja i upravo u tom periodu nastaje i dobija na značaju ideja moderne društvenosti koja je zasnovana na „dijetecentričnosti“ (Milić, 2011: 6), usljed čega se dijete i djetinjstvo glorifikuju, dijete se posmatra kao idealno biće, kao odraz dobrote i savršenstva. U periodu romantizma ide se u drugu krajnost, djeca se posmatraju kao idealna bića, što dovodi do toga da je i u ovom periodu izostala objektivna slika djeteta i djetinjstva, jer je preovladavalo „idealizovano dijete“. Ova glorifikacija i pretjerano uzdizanje djeteta, kako tvrdi Somervil (1982, prema Tomanović, 1996), donijela je mnogo štete po društvo, kao i po samu djecu, jer se dijete nije posmatralo objektivno, nijesu se na pravi način sagledavale njegove stvarne mogućnosti i potrebe, već je vladala više idealizovana slika djeteta i djetinjstva.

Vrednovanje djece kao društveno korisne ili beskorisne se, takođe, mijenja sa razvojem društva. Slika djeteta kao ekonomski korisnog bića koje doprinosi porodici bila je aktuelna u 19. vijeku, ali se paralelno sa ostalim društvenim promjenama mijenja krajem 19. i početkom 20. vijeka. Dijete se u ovom periodu prepoznaje kao izuzetno vrijedno u emotivnom, ali potpuno beskorisno u ekonomskom smislu. Dakle, u 19. vijeku bila je prisutna slika djeteta kao „korisnog“ bića, ali početkom 20. vijeka dolazi do potpunih izmjena u slici djeteta, pa je „ekonomski beskorisno ali emotivno neprocjenjivo dete 20. veka istisnulo korisno dete iz 19. veka“ (Zelizer, 2004: 78).

U periodu modernosti javljaju se nove izmjene u stavovima prema djetetu i djetinjstvu. Naime, u doba modernosti dijete i djetinjstvo se posmatraju na prvom mjestu kroz prizmu „budućeg odraslog“, odnosno, vaspitanje se vidi kao investicija u budućnost (Kon, 1991, prema Marojević, 2018). Dijete se u ovom periodu prepoznaje kao po sebi vrijedno, ali u isto vrijeme i kao biće koje se cijeni kroz ono što će tek postati, dolazi do „eksplicitnog buđenja kolektivnog stava veće osjetljivosti prema potrebama dece, ali i implicitnog priznavanja njihove vrednosti“ (Dženks, 2004: 99). U periodu moderne je za poimanje djeteta i djetinjstva karakterističan psihološki, razvojni pristup, u kojem se ističe „deficitarni“ model djeteta, odnosno, karakteristike poput nezrelosti, naivnosti, osjetljivosti i slično. Upravo je ovakav pristup zamjeran modernom shvatanju djeteta i kao kritika dominantno razvojnog pristupa, nastaje postmoderno shvatanje, prema kojem razvojna teorija nije dovoljna, već treba uzeti u obzir društvene okolnosti u kojima djetinjstvo postoji. Za razliku od modernog viđenja, za postmoderno viđenje djeteta i djetinjstva karakterističan je kulturno-istorijski, kontekstualni pristup (Marojević, 2018).

Dakle, posmatrano sa istorijskog aspekta koncept djeteta i djetinjstva se mijenjao, razvijao, pa se, kao posljedica toga, u različitim istorijskim epohama razlikovao. Iako oduvijek postoje, možemo reći da se dijete i djetinjstvo kao koncepti, zapravo, tek oblikuju kroz istoriju, tek nastaju i ističu se sami po sebi kao značajni, te se, stoga, može reći da su uslovljeni istorijski i da su posljedica razvoja i promjena koje se dešavaju u društvu.

Kada je riječ o odnosu društveno-kulturnog konteksta i koncepta djeteta i djetinjstva, može se reći da je koncept djeteta i djetinjstva odraz diskursa koji dominira u jednoj društveno-kulturnoj sredini, te da dominantni diskursi i koncepti djeteta i djetinjstva funkcionišu kroz vaspitnu praksu (Marojević, 2018), tako da „pregledom dominantnih teorija o djetinjstvu i djetetu dobijamo jasniji uvid u razumevanje razloga uvođenja pojedinih praksi“ (Marinković, 2014: 62).

S obzirom na to da društveno-kulturni kontekst utiče na prihvaćeni koncept djeteta i djetinjstva, a da se vaspitna praksa oblikuje pod uticajem tog koncepta, moguće je, sa jedne strane, kroz proučavanje društveno-kulturnog konteksta doći do saznanja o vaspitno-obrazovnoj praksi i konceptu djeteta i djetinjstva koji je u konkretnoj društveno-kulturnoj sredini prihvaćen, a sa druge strane, proučavajući vaspitno-obrazovnu praksu, može se doći do saznanja o prihvaćenom konceptu djeteta i djetinjstva, kao i o konkretnom društveno-kulturnom kontekstu u kojem se proučavana vaspitna praksa odvija (Tobin, Wu i Davidson, 1989).

Dakle, vaspitna praksa, dominantni koncepti djeteta i djetinjstva i društveno-kulturni kontekst u kojem je vaspitna praksa odvija, međuslovljeni su i povezani, tako da se može reći da su, kako koncept djeteta i djetinjstva, tako i vaspitna praksa u cjelini, u značajnoj mjeri oblikovani i određeni samim društveno-kulturnim kontekstom.

Društveno-kulturna uslovljenost koncepta djeteta i djetinjstva, a samim tim i procesa vaspitanja, tj. vaspitne prakse, proizlazi iz činjenice da se slika djeteta i djetinjstva formira u skladu sa društveno-kulturnim kontekstom u kojem nastaje, te se tako u različitim kulturama i društvima mogu očekivati razlike i u predstavama o djetetu i djetinjstvu koje čine svojevrsan pedagoški koncept. Govoreći o razlikama koje postoje u koncepcijama djeteta i djetinjstva u različitim kulturama, Gvozdenović (2023) navodi da je sistem vrijednosti u cjelini oblikovan pod uticajem kulture i tradicije jednog naroda, odnosno, da je uvijek zasnovan na učenju i saznavanju sopstvene kulture, tako da „nema stvarnih obrazaca ponašanja za koje možemo reći da su pravilni ili da su pogrešni. Oni mogu biti samo strani ljudima drugačijeg kulturnog porijekla“ (Gvozdenović, 2023: 7). Predstave o djetetu i djetinjstvu predstavljaju odraz diskursa koji je u jednom društvu dominantan i prikazuje način na koji se djetinjstvo u konkretnom društvu sagledava i koja pozicija se djetetu pripisuje (Miškeljin, 2022), pa se u različitim društvima, u skladu sa razlikama koje među njima postoje, mogu formirati različiti koncepti. Dijete se, kako neki autori navode, može posmatrati kao kulturno otkriće, što se temelji na činjenici da su različite kulture „oblikovale“ različitu djecu, odnosno, da se posmatrano uporedno sinhronijski i dijahronijski mogu uočiti razlike u shvatanjima djeteta i djetinjstva (Kessen, 1983, prema Tomanović, 1996).

Dakle, možemo reći da je koncept djeteta i djetinjstva istorijski, društveno i kulturno uslovljen, ali shvatanjem djetinjstva kao društvenog konstrukta ne opovrgava se činjenica da i biološke karakteristike igraju značajnu ulogu i ne znači da se istorizovanjem treba obespriroditi

život djeteta (Nenadić, 2011). Naprotiv, ovakav pristup samo govori o tome da pored ili uprkos univerzalnim karakteristikama djece, postoje i brojne razlike i individualne karakteristike koje proizlaze iz istorijskih, društvenih i kulturnih okolnosti.

Ono što je važno napomenuti kada je riječ o kulturnoj uslovljenosti predstava o djetetu i djetinjstvu, a što je i predmet našeg istraživanja, jeste postojanje kulturno i tradicijski oblikovane slike djeteta koja može u manjoj ili većoj mjeri odstupati od onoga što je zvanično prihvaćeno, a ipak značajno oblikovati vaspitnu praksu, pa i život i svakodnevicu djece. Ovaj narodni, kulturno i tradicijski oblikovani, laički koncept koji je često i nedovoljno osviješćen, ali prisutan kako kod laika, tako i kod onih koji se profesionalno bave vaspitanjem, u literaturi se može naći pod pojmom narodno vaspitanje ili narodna pedagogija i predstavlja svojevrsan koncept djeteta i djetinjstva.

1.1.2. Implikacije koncepta djeteta i djetinjstva na vaspitnu praksu

Vaspitanje je izuzetno složen pojam i proces pod kojim se podrazumijevaju svi uticaji koji se vrše na pojedinca sa ciljem formiranja njegove ličnosti. Vaspitanje kao proces formiranja ličnosti i prenošenja iskustava sa starijih na mlađe generacije, te na taj način pripremanje mladih za život, oduvijek je postojalo, staro je koliko i sam čovjek, odnosno društvo i predstavlja univerzalnu, svestremensku i svegeneracijsku kategoriju (Tufekčić, 2009). Ovakvo shvatanje vaspitanja ukazuje na složenost, sveobuhvatnost, kao i na multifaktorsku uslovljenost vaspitanja.

Ovako posmatrano, vaspitanje je determinisano brojnim faktorima, što govori da je, kako za pedagošku teoriju, tako i za vaspitnu praksu, veoma značajno posmatranje i razumijevanje različitih faktora i da brojni faktori značajno utiču na oblikovanje vaspitne prakse. S obzirom na to da vaspitanje obuhvata cjelokupan životni kontekst djeteta, jasno je da je to, zapravo, integrisana mreža više različitih uticaja i izuzetno složena praksa koja se odvija u konkretnom istorijskom i društveno-kulturnom kontekstu (Miškeljin, 2017), što nagovještava da sam taj kontekst i uticaji u okviru njega, značajno oblikuju vaspitnu praksu. Pored toga, za pedagošku teoriju i praksu je značajno razumijevanje samog koncepta djeteta i djetinjstva, odnosno, razumijevanje predstava i slika o djetetu i djetinjstvu, te razumijevanje diskursa djetinjstva koji je u konkretnom društvu prihvaćen i dominantan, a koji značajno oblikuje svakodnevni život djece, utiče na norme i principe vaspitanja djece, na njihov položaj i mjesto u društvu, te na oblikovanje koncepcija i prakse vaspitanja, vrlo često kao nedovoljno osviješćen i implicitan

(Miškeljin, 2022). Dakle, među brojnim faktorima i uticajima koji oblikuju vaspitnu praksu, jedan od značajnih svakako jeste i društveno prihvatljivi koncept djeteta i djetinjstva, odnosno, predstave i ideje o djetetu i djetinjstvu koje su u konkretnom društvu zastupljene, ali isto tako veoma su značajne i sve one predstave o djetetu i djetinjstvu koje su individualne, tj. predstave koje pojedinci imaju o djetetu i djetinjstvu, a koje, često kao implicitne, neosviješćene teorije oblikuju vaspitnu praksu.

Odnos između vaspitanja i društveno-kulturnog konteksta, odnosno, koncepta koji se oblikuje pod uticajem određenog istorijskog i društveno-kulturnog konteksta, obostran je i uzajaman (Miškeljin, 2017). Vaspitna praksa je, sa jedne strane, odraz dominantnog i prihvaćenog koncepta djeteta i djetinjstva, odraz je društva i kulture u kojoj se odvija, dok sa druge strane, vaspitanje prožima same koncepte i utiče na njihovo oblikovanje. Ovaj uzajamni odnos prihvaćenog vaspitnog koncepta i vaspitne prakse, Miškeljin objašnjava na zanimljiv način, ističući da se vaspitanje „oblikuje slikom o djetetu, ali i oblikuje sliku djeteta“ (Miškeljin, 2017: 26).

Jasno je, dakle, da je vaspitna praksa pod snažnim uticajem slike, odnosno, predstava o djetetu i djetinjstvu koje su u nekom društvu prihvatljive, a ono što je važno napomenuti jeste da u vaspitnoj praksi značajnu ulogu imaju i predstave koje o djeci, djetinjstvu i vaspitanju ima sam pojedinac koji se bavi vaspitanjem (bilo da je riječ o laiku ili o nekome ko se profesionalno bavi vaspitanjem), a koje su često nedovoljno osviješćene, implicitne i mogu se u manjoj ili većoj mjeri razlikovati od onoga što je zvanično prihvaćeno. Naime, sve naše interakcije sa drugim ljudima su pod snažnim uticajem naših intuitivnih teorija, predstava i uvjerenja o tome kako drugi ljudi funkcionišu (Bruner, 2000), pa se tako i vaspitna praksa oblikuje pod uticajem intuitivnih teorija koje pojedinac ima o vaspitanju. Sve predstave odraslih o djetetu i djetinjstvu, način razmišljanja o djetetu, sva uvjerenja, težnje i očekivanja odraslih u odnosu na dijete, djetinjstvo i vaspitanje, stapaju se sa vaspitnom praksom, prožimaju je i značajno određuju način na koji će djeca učestvovati u oblikovanju sopstvenog djetinjstva i vaspitno-obrazovne prakse (Miškeljin, 2017).

Skup intuitivnih, laičkih i implicitnih teorija o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju čine svojevrsan koncept djeteta i djetinjstva, narodno vaspitanje ili narodnu (folk) pedagogiju. U nastavku rada ćemo reći nešto više o tome šta se pod tim podrazumijeva, na šta se odnosi narodna (folk) pedagogija i detaljnije ukazati na njen značaj u oblikovanju vaspitne prakse.

1.2. Narodna (folk) pedagogija

Sam pojam narodna (folk) pedagogija definiše se na različite načine i u literaturi se može naići kako na brojna različita shvatanja i definisanja, tako i na brojne sinonime za pojam narodna (folk) pedagogija. Neki od pojmova koji se koriste u ovom kontekstu, a često i kao sinonimi jesu etnopedagogija, folk teorija, folk psihologija, teorija uma, a nekada se pojam narodna (folk) pedagogija poistovjećuje sa implicitnim pedagogijama, tj. sa implicitnim teorijama o vaspitanju.

Narodna (folk) pedagogija se u pokušajima bližeg i potpunijeg određenja uglavnom povezuje sa pojmom narodna (folk) psihologija. Ova dva pojma su srodna i povezana, tako da razumijevanje jednog sa sobom povlači razumijevanje drugog pojma, odnosno, za potpuni razumijevanje pojma narodne pedagogije, neophodno je razumijevanje pojma narodna psihologija. Narodna (folk) psihologija se odnosi na skup laičkih ideja i predstava o tome kako ljudski um funkcioniše, uključujući i predstave o tome kako pojedinac uči, što se povezuje sa tim na koji način odrasla osoba smatra da može pomoći djetetu da uči, a to je suština narodne (folk) pedagogije (Bruner, 2000). U situacijama kada odrasli podučavaju djecu ili im pomažu pri učenju, dolaze do izražaja njihova implicitna uvjerenja o djeci, otkriva se njihova folk psihologija, pa se folk pedagogija može posmatrati kao odraz folk psihologije, odnosno, odraz implicitnih uvjerenja o dječijem umu prisutnih kod onih koji se bave vaspitanjem (Bruner, 2000 prema Ilić, Bojović i Sudzilovski, 2016). Bruner je narodnu (folk) pedagogiju objašnjavao i definisao kao skup laičkih uvjerenja i predznanja o vaspitanju, odnosno o tome kako treba vaspitavati djecu, kako im se može pomoći u učenju, uvjerenja koja su prisutna kod svakog pojedinca, bilo da je u riječ o laicima ili o onima koji se profesionalno bave vaspitanjem (Bruner, 2000).

Torf (Torff, 1999) pod pojmom narodna (folk) pedagogija podrazumijeva zdravorazumske ideje o učenju i podučavanju, intuitivne, prećutne koncepcije, koje se rijetko otvoreno izražavaju, ali koje su sveprisutne i značajno oblikuju vaspitnu praksu pojedinca. Autor dalje navodi da se, upravo kao rezultat implicitnog, stalnog prisustva folk pedagogije, odnosno, folk uvjerenja o vaspitanju, može napraviti razlika između dvije pedagogije – sa jedne strane intuitivna, prećutna pedagogija, koja često implicitno prožima vaspitnu praksu, a sa druge strane pedagogija predviđena nastavnim planom i programom, utemeljena na stručnim pedagoškim teorijama (Torff, 1999).

Štraus (Strauss, 2001) folk pedagogiju, takođe, dovodi u vezu sa folk psihologijom, ističući da se pod tim podrazumijevaju intuitivne i implicitne teorije i uvjerenja laika, pri čemu posebno ističe uvjerenja o čovjekovom umu i načinu na koji ljudski um funkcioniše (što se dovodi u vezu sa folk psihologijom), uvjerenja o učenju i o tome na koji način je moguće pomoći pojedincu u procesu učenja (što se može posmatrati u kontekstu folk pedagogije). Narodna (folk) pedagogija se ovdje prvenstveno povezuje sa laicima, odnosno, sa ljudima koji nijesu ljudsku psihi proučavali sa naučnog aspekta, ali imaju određena intuitivna uvjerenja o tome kako ljudski um i psiha funkcionišu. Ova laička uvjerenja se, kako autor navodi, mogu značajno razlikovati od stručnih teorija (Strauss, 2001).

Sličnog stava su i Ilić i Bojović (2015), koje folk pedagogiju definišu kao skup shvatanja i uvjerenja o vaspitanju, skup pretpostavki o djeci i djetinjstvu, koje se prožimaju kroz vaspitne koncepte iako su često implicitne i ne mogu se verbalizovati. Autorke dalje navode da folk pedagogija nastaje kao rezultat različitih faktora, formira se kao rezultat brojnih uticaja iz socijalnog, društvenog i kulturnog konteksta (Ilić i Bojović, 2015), što ukazuje na to da se narodna (folk) pedagogija, kako se iz samog naziva može i pretpostaviti, vezuje za kulturu i tradiciju određenog naroda.

Narodno vaspitanje se posmatra i kao predmet proučavanja etnopedagogije koja se izdvaja kao posebna pedagoška disciplina (Tufekčić, 2009). Prema ovom viđenju, narodna pedagogija se odnosi na narodno vaspitanje i viđenje djeteta i djetinjstva, te je kao takva oduvijek postojala i istorijski se razvijala od daleke prošlosti, pa se može shvatati kao preteča savremene pedagoške misli (Tufekčić, 2009). Shvatanje narodne pedagogije kao preteče savremene pedagoške teorije i prakse, navodi na zaključak da narodna pedagogija predstavlja cjelovit pedagoški koncept u kojem su sadržani cilj, zadaci, principi i metode vaspitanja, te da se oni odražavaju i na formiranje savremenih pedagoških koncepcija. Kako autor navodi, narodna pedagogija obuhvata cjelokupnu praksu koja ima za cilj „usađivanje“ u ličnost pojedinca svih onih kvaliteta i osobina koje su u konkretnom narodu i društvu poželjne. Narodna (folk) pedagogija se, dakle, odnosi na cjelokupnost podataka, informacija i znanja o pitanjima vaspitanja koja se stiču kroz iskustvo, a koja se obično usmeno prenose i prožimaju praktičnu djelatnost svih onih koji se bave vaspitanjem mladih. Narodna (folk) pedagogija predstavlja opštu, zajedničku pedagogiju, pedagogiju mase a ne pedagogiju profesionalnih pedagoga, i ove dvije pedagogije se mogu razlikovati (Volkov, 1999, prema Tufekčić, 2009). Kada je riječ o

nastanku i formiranju narodnih shvatanja vaspitanja, Tufekčić, takođe, u osnovi nastanka narodnog vaspitanja vidi kulturu i tradiciju jednog naroda, odnosno, sredine u kojoj pojedinac živi (Tufekčić, 2009).

Uzevši u obzir različita viđenje autora, možemo zaključiti da se narodna pedagogija najčešće posmatra kao skup intuitivnih, laičkih uvjerenja o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju, te da se kao takva povezuje sa pedagogijom mase a ne sa profesionalnim pedagozima, što ukazuje na potencijalno postojanje razlika između onoga što je zvanično prihvaćeno kao vaspitni koncept i onoga što je prihvaćeno u narodu, tj. razlika između pedagogije mase i pedagogije profesionalnih pedagoga. Pored toga, autori su uglavnom saglasni u stavovima da se narodna (folk) pedagogija bazira na kulturi i tradiciji određenog naroda, pa u skladu sa tim svaka posebna kultura, odnosno, društveno-kulturni kontekst, ima svoju karakterističnu narodnu pedagogiju (Olson i Bruner, 1996), te se pedagoške koncepcije i vaspitanje u različitim društveno-kulturnim kontekstima mogu međusobno razlikovati.

Imajući u vidu definicije i stavove autora, kao i razlike koje među njima postoje, u ovom radu ćemo pod pojmom narodna (folk) pedagogija podrazumijevati skup uvjerenja i pretpostavki, predstava i shvatanja o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju koje su prisutne u jednom narodu, odnosno, u konkretnom društveno-kulturnom kontekstu. Narodnu pedagogiju čine uglavnom laička, intuitivna uvjerenja koja nastaju pod uticajem brojnih faktora, među kojima se posebno ističe kultura i tradicija određenog naroda i sam kontekst u kojem se vaspitanje odvija. Dalje, polazište za ovaj rad jeste i shvatanje po kojem narodna (folk) pedagogija predstavlja vid pedagoške koncepcije, odnosno, svojevrsan koncept djeteta i djetinjstva, te da kao takav sadrži pedagoške ideje i principe koji se odražavaju i na današnje vaspitne koncepcije.

Dakle, narodnu (folk) pedagogiju ćemo u ovom radu posmatrati kao svojevrsnu pedagošku koncepciju koja se temelji na kulturi i tradiciji jednog naroda, pa shodno tome, polazimo od pretpostavke da konkretan društveno-kulturni kontekst ima specifičnu narodnu pedagogiju. Upravo je specifičnost narodne (folk) pedagogije u određenom društveno-kulturnom kontekstu glavni motiv za ovo istraživanje koje ima za cilj analizu narodne (folk) koncepcije u Crnoj Gori.

1.2.1. Narodna (folk) pedagogija u kontekstu implicitnih teorija

Kao što iz prethodno analiziranih definicija i shvatanja narodne pedagogije možemo zaključiti, mnogi autori narodnu (folk) pedagogiju posmatraju u kontekstu implicitnih teorija o vaspitanju. Ovo je opravdano time da se predstave o djetetu i djetinjstvu, uvjerenja i principi na kojima se narodna (folk) pedagogija temelji, mogu razlikovati od javno prihvaćenog koncepta djeteta, djetinjstva i vaspitanja, usljed čega vaspitna praksa može biti neusklađena sa teorijom, kao i da narodna shvatanja i uvjerenja, često van svijesti pojedinca, sa nivoa nesvjesnog, mogu oblikovati vaspitni rad.

U ovom poglavlju ćemo reći nešto više o implicitnim teorijama, o procesu njihovog nastanka i formiranja i o tome koja je uloga i značaj narodne (folk) pedagogije u tom procesu. Naime, proces vaspitanja u najširem smislu, kao cjelokupan proces formiranja ličnosti koji obuhvata ne samo organizovane i namjerne, već i nenamjerne i neorganizovane uticaje na ličnost pojedinca, nije utemeljen samo na pedagoškim teorijama, već je u značajnoj mjeri determinisan laičkim shvatanjima i uvjerenjima koja odrasli imaju o djetetu i djetinjstvu, proces vođen intuicijom i implicitnim, laičkim teorijama odraslih, tako da praksa često nije u potpunosti usklađena sa onim što je sadržano u prihvaćenim pedagoškim teorijama. Čak i kod osoba koje su prošle kroz neki vid pedagoškog obrazovanja i kojima su poznate pedagoške teorije, principi i metode skoro uvijek je prisutan problem primjene teorijskih znanja na konkretne, praktične probleme (Olson i Bruner, 1996). U situacijama kada treba pedagoška teorijska znanja primijeniti u praksi, javlja se neusaglašenost teorije sa praksom i tada dolaze do izražaja implicitne, narodne, intuitivne koncepcije o vaspitanju, učenju i podučavanju, koje su prisutne kako kod laika, tako i kod onih ljudi koji su obučeni u obrazovanju, a koje mogu vršiti snažan uticaj na način na koji pojedinac razmišlja i ponaša se u konkretnim praktičnim situacijama (Torff i Sternberg, 2001).

Implicitne teorije predstavljaju složen skup znanja, stavova, vještina, uvjerenja i iskustava (Guć, Barbir i Kovačević, 2021), a značajno pitanje koje se postavlja u vezi sa implicitnim teorijama jeste pitanje njihovog nastanka i formiranja, odnosno, pitanje otkuda pojedincu predstave o tome kako vaspitavati, učiti i podučavati i kako se formira laička, implicitna slika djeteta i djetinjstva. Odgovori na ovo pitanje su različiti, a ono oko čega su autori uglavnom saglasni jeste da implicitne teorije mogu biti izraz sklonosti samog pojedinca, ali isto tako mogu izražavati i duboko ukorijenjena kulturna uvjerenja (Olson i Bruner, 1996). Implicitne

teorije su, dakle, odraz intuicije, ličnih sklonosti i zdravorazumskih uvjerenja pojedinca, ali pošto je, kako kaže Bruner (1990), kultura sastavni dio uma, onda su implicitne teorije odraz i kulture u kojoj pojedinac živi. Saznanja i upoznavanje određene kulture se povezuje upravo sa razumijevanjem vrijednosti, percepcija i načina razmišljanja pripadnika te kulture, tako da su upravo ove dimenzije najbolji odraz kulture, jer se oblikuju pod njenim snažnim uticajem (Gvozdenović, 2023). Imajući u vidu navedeno, možemo reći da se proces formiranja implicitnih teorija posmatra sa dva ključna aspekta: prvi, shvatanje implicitnih teorija kao self-konstrukta i drugi, shvatanje implicitnih teorija kao konstrukta socijalne i kulturne sredine. Kod prvog shvatanja u prvi plan se stavlja sam pojedinac, njegov doživljaj vaspitanja i lično iskustvo, dok se okolnosti i društveno-kulturni kontekst zanemaruju ili smatraju manje važnim. Nasuprot ovom shvatanju, kod drugog aspekta se više ističe značaj društveno-kulturnog konteksta pa se implicitne teorije razumiju kao etno teorije, etnopedagogija ili narodna pedagogija (Babić i sar. 1997, prema Guć, Barbir i Kovačević, 2021).

S obzirom na to da kultura i tradicija jednog naroda imaju značajnu ulogu u oblikovanju implicitnih teorija, narodna (folk) shvatanja, predstave i uvjerenja o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju se smatraju implicitnim i često se čak i poistovjećuju sa implicitnim teorijama, a razlog zašto je to tako jeste upravo to što se narodne teorije rijetko izriču eksplicitno i skoro da se i ne mogu verbalizovati (Olson i Bruner, 1996). Iako se ne izražavaju eksplicitno, kako Bruner (2000) navodi, one se mogu uočiti u različitim kontekstima i situacijama. Kako autor ističe, pri samom posmatranju bilo koje majke, dadilje, učiteljice ili vaspitačice u radu sa djecom može se zapaziti u kolikoj je mjeri njihov rad, umjesto pedagoškim teorijama i usvojenim teorijskim znanjima, vođen upravo implicitnim teorijama, uvjerenjima i predstavama o tome kako um djeteta funkcioniše (Bruner, 2000).

Iz navedenog se može zaključiti da narodna (folk) pedagogija kao skup kulturno i tradicijski zasnovanih uvjerenja, stavova i predstava o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju, ima značajnu ulogu u oblikovanju implicitnih teorija, a s obzirom na to da su implicitne teorije značajnim dijelom zasnovane i na sklonostima samog pojedinca, narodna (folk) pedagogija se ne može u potpunosti poistovjećivati sa implicitnim teorijama. Dakle, narodna pedagogija kao kulturno i tradicijski zasnovane predstave i uvjerenja o vaspitanju, djetetu i djetinjstvu predstavlja jedan, nesumnjivo značajan segment implicitnih teorija, može se o njoj govoriti kao o implicitnoj pedagogiji, ali se implicitna pedagogija ne može svoditi samo na folk teorije, jer

značajnu ulogu, pored kulture i tradicije u njihovom oblikovanju ima i sam pojedinac i njegovi lični doživljaji vaspitanja.

Značaj narodne (folk) pedagogije u formiranju implicitnih teorija, pa samim tim i u formiranju vaspitnog koncepta, još je jedan motiv za ovo istraživanje, koje ima za cilj analizu principa na kojima se temelji narodna (folk) pedagogija konkretnog društveno-kulturnog konteksta. Naime, kako je vaspitna praksa značajnim dijelom određena implicitnim teorijama, to govori da razumijevanje implicitnih teorija može doprinijeti boljem i potpunijem razumijevanju vaspitne prakse. Za razumijevanje vaspitne prakse, dakle, neophodno je razumijevanje implicitnih teorija, a to ukazuje na potrebu za razumijevanjem narodne (folk) pedagogije.

1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja

U ovom poglavlju ćemo dati prikaz dosadašnjih istraživanja u oblasti narodne (folk) pedagogije i srodnih pitanja i tema, te predstaviti rezultate istraživanja na osnovu kojih su postavljene istraživačke hipoteze za ovo istraživanje. Dosadašnji radovi u oblasti narodne (folk) pedagogije su usmjereni pretežno na proučavanje narodne (folk) pedagogije u kontekstu implicitnih teorija nastavnika, kao faktora koji značajno oblikuje vaspitnu i obrazovnu praksu, odnosno, vaspitni rad nastavnika. Pitanjem folk pedagogije u ovom kontekstu bavili su se mnogi autori, počev od Brunera i Olsona koji su se bavili samim pojmom folk psihologije, koja se smatra osnovom folk pedagogije kao implicitne teorije (Olson i Bruner, 1996; Bruner, 2000), pa sve do onih koji su se direktno bavili pitanjem uticaja implicitnih teorija na vaspitno-obrazovnu praksu (Torf, 1999; Jovanović, 2013; Ilić i Bojović, 2015; Ilić, Bojović i Sudzilovski, 2016). Istraživanja implicitnih teorija se često baziraju na konkretnim oblastima i pitanjima, poput implicitnih teorija o inteligenciji, implicitnih teorija kao oblika etiketiranja učenika, zatim, uticaj implicitnih teorija na učenje i obrazovanje i tome slično (Jovanović, 2013). Sva ova istraživanja i rezultati istih govore u prilog tome da folk pedagogija (kao implicitna teorija) može imati veoma značajan uticaj na cjelokupnu vaspitno-obrazovnu praksu nastavnika i da može u velikoj mjeri uticati na proces učenja, te je stoga veoma važno polje čije proučavanje može olakšati razumijevanje vaspitno-obrazovne prakse.

Iako su proučavanja uticaja narodne (folk) pedagogije kao implicitne teorije na vaspitno-obrazovni rad od velikog značaja za pedagošku teoriju i praksu, ipak je za što potpunije analiziranje i razumijevanje vaspitno-obrazovne prakse potrebno otići korak dalje i proučavati suštinu narodne (folk) pedagogije, te analizirati stavove i principe na kojima se folk pedagogija temelji. Narodna (folk) pedagogija, kao što smo prethodno i naveli, predstavlja skup uvjerenja, predstava i shvatanja o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju koja su kulturno i tradicijski utemeljena, za svaku kulturu karakteristična i predstavljaju znanje i predstave o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju, koje svaki pripadnik određene kulture nosi u sebi (Marinković, 2013), pa proučavanje ove oblasti podrazumijeva proučavanje i razumijevanje kulture i tradicije konkretnog naroda. Osim društveno-kulturne, za proučavanje ove tematike važna je i istorijska dimenzija, jer je vaspitanje staro koliko i sam čovjek, ali je u različitim istorijskim etapama postojalo u različitim oblicima, pa se u vidu institucionalnog vaspitanja i obrazovanja javlja tek na nekoj kasnijoj etapi

razvoja društva. Narodno vaspitanje oduvijek postoji, od kad postoji čovjek postoji i urođena ljudska težnja za vaspitavanjem mladih i podizanjem potomstva, tako da se, kako navodi Asadović (Asadovich, 2023), narodna (folk) koncepcija vaspitanja razvija od davnina i narod od davnina ima svoj sistem vaspitanja. Zahvaljujući tom narodnom sistemu i načinu vaspitanja, mladi su se osposobljavali za život, učili su kako da budu snalažljivi, preduzimljivi, radni, vrijedni, fizički zdravi, energični itd. a upravo na temelju te narodne pedagogije vaspitavani su i mnogi velikani i značajne ličnosti u oblasti nauke, književnosti i umjetnosti, što govori da je takav sistem vaspitanja imao mnoge pozitivne karakteristike koje bi se vjerovatno i danas mogle primjenjivati (Asadovich, 2023).

Kada je riječ o istraživanju suštine narodne (folk) pedagogije, stavova i principa na kojima je ona bazirana, ova tematika je znatno manje istraživana, posebno za crnogorski i regionalni društveno-kulturni kontekst. Za crnogorski društveno-kulturni kontekst nema mnogo istraživanja ove tematike. Jedno od značajnih jeste istraživanje koje je sproveo Rade Delibašić, a rezultate istraživanja je predstavio u studiji *Pedagogija po narodu u Crnoj Gori*. S obzirom na to da za crnogorski društveno-kulturni kontekst nema drugih sprovedenih istraživanja, kao značajna podloga za ovo istraživanje korišćeni su rezultati srodnih istraživanja koja su sprovedena u zemljama regiona. Istraživačke hipoteze izvedene na osnovu rezultata istraživanja koja su sprovedena u susjednim zemljama, mogu se smatrati relevantnim, tim prije što je za sve zemlje regiona karakteristična kolektivistička kultura, što ukazuje na potencijalne sličnosti u posmatranju djeteta, djetinjstva i vaspitanja.

Za područje Crne Gore značajno je, dakle, istraživanje Delibašića (2012), koji je, sa ciljem da dođe do saznanja o tome kako narod u Crnoj Gori vaspitava svoju djecu, analizirao pisanu građu: narodne epske i lirske pjesme, bajke, novele, legende, anegdote, šaljive narodne priče, narodne basne i ostale kratke forme. Rezultati do kojih je došao pokazuju da postoje brojne specifičnosti narodnog vaspitanja, uključujući kako negativnu praksu, tako i sve one pozitivne prakse koje se i danas mogu primjenjivati u vaspitanju, a što se često ne podudara sa aktuelnim pedagoškim teorijama i principima. Autor je došao do zaključka da su u narodnom vaspitanju prisutne brojne zablude i nesnalaženja u vaspitnoj praksi, posebno kada je riječ o ranom djetinjstvu, te je stoga narodno vaspitavanje djece na ranom uzrastu posebno zanimljivo za proučavanje. Zaključak do kojeg autor dolazi vezano za samo viđenje vaspitanja jeste da narod u crnogorskom društveno-kulturnom kontekstu vaspitanje ne posmatra kao svemoćno, već

se ističe da se vaspitanjem ne može promijeniti ono što je urođeno, da se ne mogu promijeniti geni i biološki faktor, pa se u narodu često, kao alternativa vaspitanju, koriste i vradžbine i magije (Delibašić, 2012).

Pitanjem religijsko-magijske prakse u kontekstu roditeljstva, prvenstveno materinstva, bavila se Radulović (2008), koja je došla do zaključka da su magijska i religijska shvatanja i tabuisanost značajni faktori koji oblikuje aktuelne koncepcije, te da i u okviru jedne kulture može postojati više alternativnih koncepata i konstrukcija, u ovom slučaju, materinstva. U proučavanju materinstva neminovno se nameću srodne teme poput vaspitanja, djeteta, djetinjstva, rađanja i sl. a autorka naglašava da su tabui u srpskoj magijsko-religijskoj i tradicijskoj praksi povezani najviše sa rađanjem, vaspitanjem i njegom djece (Radulović, 2008).

Pitanjem vradžbina i magije u narodnom vaspitanju bavio se Trebješanin (2008), koji je u svom radu posvećenom predstavama o djetetu i djetinjstvu u srpskoj kulturi, pored analize narodnih poslovice i kratkih formi, uvrstio i vradžbine i svrhu koju im je narod pridavao u procesu vaspitanja djece. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da je svako životno polje, svaki korak na putu odrastanja i svaka važna životna situacija ili prekretnica praćena uvijek narodnim vjerovanjima, uvjerenjima, laičkim teorijama o tome kako i šta treba uraditi, a nerijetko i magijama i vradžbinama koje su imale zadatak da olakšaju situaciju ili riješe problem. Uviđajući da se prema narodnom viđenju pridaje značaj kako procesu vaspitanja, tako i magijskoj praksi, autor govori o postojanju dva modela djeteta i djetinjstva: mitsko-magijski i empirijsko-racionalni model (Trebješanin, 2008: 357). Mitsko-magijska predstava odnosi se na sliku djeteta koja je zasnovana na mitskom i religijskom poimanju svijeta, što će reći da obuhvata skup predstava, običaja, rituala i obreda koji se vezuju za odrastanje djeteta. Sa druge strane, u narodu postoji i empirijsko-racionalna predstava o djetetu i djetinjstvu, koja je zasnovana na iskustvu, pa samim tim jasnija slika djeteta (Trebješanin, 2008).

Jedno od značajnih istraživanja za narodno vaspitanje u kulturi i tradiciji Srba jeste i istraživanje Miodragovića (2009). Autor je proučavanje narodnog vaspitanja, takođe, bazirao na zapisima koje je prikupljao od učenih ljudi iz naroda, a u kojima su bilježena narodna viđenja vaspitanja i došao je do sličnih rezultata kao i prethodno pomenuti autori. Uočene su brojne specifičnosti narodnog vaspitanja u srpskoj kulturi, specifična viđenja djeteta i djetinjstva i različite vaspitne metode i sredstva.

Još jedno značajno istraživanje za ovu oblast jeste istraživanje koje je sprovedla Marinković (2013), a koje polazi od pretpostavke da je narodne (folk) pedagogija utemeljena upravo na kulturi jednog naroda. Autorka je, vođena ovom idejom, istraživanje bazirala na analizi narodnih poslovice koje je posmatrala kao vjeran, pouzdan i objektivan odraz tradicijske kulture jednog naroda. Na osnovu rezultata do kojih je došla, izvodi nekoliko zaključka koji su za ovo istraživanje relevantni, a to su da se u narodnoj (folk) pedagogiji u Srbiji pridaje veliki značaj vaspitanju (posebno na mlađem uzrastu), da je vaspitanje pretežno usmjereno na disciplinovanje i razvoj poslušnosti kod djece, i da se fizičko kažnjavanje smatra najvažnijim vaspitnim sredstvom (Marinković, 2013).

Kada govorimo o terenskim istraživanjima, na našim prostorima je malo sprovedenih istraživanja ovog tipa, ali svakako treba istaći istraživanje koje je sprovedeno u Bosni i Hercegovini, u nekoliko multietnički naseljenih sela, u kojem se putem intervju sa ljudima koji tamo žive, došlo do značajnih saznanja o tome kako narod u proučavanom društveno-kulturnom kontekstu vaspitava svoju djecu. Rezultati istraživanja govore o tome da religija igra veoma važnu ulogu u vaspitanju, počev od najranijeg uzrasta pa i kasnije (Tufekčić, 2013), kao i do saznanja da se vaspitanje shvata kao proces pripremanja djece za život odraslih, djetinjstvo kao period postajanja odraslim, a dijete kao biće koje je po svojim karakteristikama specifično i drugačije u odnosu na odrasle (Tufekčić, 2014).

Pored navedenog, značajno je istaći i istraživanje koje je sprovedeno u Hrvatskoj, u Tučepima, u okviru projekta „Život i odgoj mladih u tradicijskoj kulturi Hrvata“. Na početku, cilj ovog istraživanja je bio da se istraživanjem obuhvati čak jedanaest područja u Hrvatskoj i da se utvrde specifičnosti za svako od njih, da bi se uradila uporedna analiza i uočile specifičnosti svakog od proučavanih područja. Međutim, kako autorka navodi, na kraju se opredijelila za detaljnu analizu jednog područja – Tučepi, kako bi se stvorila osnova za kasnije generalizacije (Spajić-Vrkaš, 1996). Ovo istraživanje je, pored kulturno-istorijske metode, bazirano na studiji slučaja mjesta i na biografijama i autobiografijama pojedinaca sa kojima se vodio polustrukturisani intervju, sa ciljem da se dođe do što izvornijih podataka o tome kako se po narodu vidi dijete, djetinjstvo i vaspitanje. Istraživanjem se došlo do brojnih značajnih saznanja o odrastanju djeteta u Tučepima kao području tipično hrvatske kulture i tradicije, počev od trudnoće, porođaja, od najranijeg uzrasta, perioda djetinjstva, mladosti, pa sve do zrelosti pojedinca, a svi rezultati i uočene specifičnosti stoje u prilog pretpostavci da društveno-kulturni

kontekst u značajnoj mjeri oblikuje i uslovljava predstave o djetetu i djetinjstvu, te da se odrastanje u kulturno i tradicijski različitim sredinama odlikuje brojnim specifičnostima (Spajić-Vrkaš, 1996).

Značajno pitanje u oblasti narodne (folk) pedagogije kojem ćemo u ovom istraživanju posvetiti pažnju jeste pitanje roda i narodnog viđenja muške i ženske djece. Ovog pitanja dotakao se u svom istraživanju Miodragović, koji je došao do zaključka da u srpskoj kulturi i tradiciji narod „više voli mušku nego žensku djecu, jer za mušku djecu vele da su *stožer kućni*, a za žensku da su *tuđa kuća*“ (Miodragović, 2009: 29). Koliki se značaj pridavao muškom potomstvu potvrđuju i brojni narodni običaji kojima se rođenje muške djece ističe kao poželjnije u odnosu na rođenje ženske djece – kako isti autor navodi, u narodu je uvijek poželjnije rađanje ženske djece, pa se često koriste i magije i vradžbine za rođenje muške djece, dok za rađanje ženske djece skoro da i ne postoje, jer su izuzetno rijetke situacije kada roditelji žele žensko dijete (Miodragović, 2009). Pitanjem tradicijskog viđenja žena konkretno u Crnoj Gori, bavila se Rakonjac (2020), koja se, analizirajući podređenost žene u crnogorskoj patrijarhalnoj kulturi, dotiče i pitanja vaspitanja muške i ženske djece i dolazi do zaključka da su često ženska djeca ta koja se smatraju manje važnom. Autorka navodi da se i u samom procesu vaspitanja pravi razlika između ženske i muške djece – ženska djeca se za svaku neposlušnost strogo kažnjavaju, dok muška djeca imaju mnogo bolji položaj, u slučajevima neposlušnosti muška djeca se ne kažnjavaju, već se upotrebljava nagovaranje, čak i obećavanje i podmićivanje od strane oca (Erdeljanović, 1981, prema Rakonjac, 2020).

Pored navedenog, još jedno istraživanje koje nam pruža korisne podatke o životu i položaju žena u Crnoj Gori, a samim tim i o viđenju i položaju ženske djece, jeste i istraživanje koje je sprovedla Milić (2015), a koje se sastojalo u intervjuisanju stogodišnjih žena iz Crne Gore. Na osnovu intervjua sa ženama dolazi se do saznanja prvenstveno o životu njih kao žena u jednom dominantno patrijarhalnom društvu, ali i o tome kako se gleda na mušku, a kako na žensku djecu, što je nama za ovo istraživanje korisno i potrebno. U toku intervjua žene govore o tome da su žene u Crnoj Gori imale podređen položaj i da su se smatrale manje važnim u odnosu na muškarce. Život žena u Crnoj Gori je bio težak, tim prije što su u porodici i društvu bile nepoželjne, pa čak i same o sebi govore kao o neželjenim. Kako jedna od intervjuisanih žena ističe, „...najveće prokletstvo za Crnogorku je njen dolazak na svijet kao ženskog bića...“ (Milić, 2015: 83). Takođe, svaka intervjuisana žena je saglasna sa tim da su muškarci poželjniji, pa da se

u skladu sa tim ističe i važnost rađanja muške djece. U skladu sa dominantnim patrijarhalnim vrijednostima u Crnoj Gori, rođenje ženskog djeteta društveno se stigmatizuje i ćerke se posmatraju kao „gašenje loze“, „tuđa sreća“, „tuđu večera“ (Milić, 2015). Tako ženska djeca bivaju etiketirana već prilikom samog rađanja kao neželjeno biće u kući i u društvu. Rođenje muškog djeteta je uvijek praćeno radovanjem i veseljem: „Sinovi su imali takav značaj da se smatralo da očevi koji imaju samo kćeri nemaju potomke. Kuća bez muških potomaka gubi prezime i gasi se domaće ognjište jer nema ko da čuva tradiciju te kuće i bratstva“ (Milić, 2015: 81), što nije bilo slučaj sa rođenjem ženske djece: „rođenje ženskog djeteta unosilo je žalost u familiju: svi su osjećali da je u dom ušla nesreća“ (Milić, 2015: 83). Upravo na ovim radovima i rezultatima istraživanja bazirana je i jedna od pomoćni hipoteza za ovo istraživanje, hipoteza koja se odnosi na viđenje roda u narodnoj (folk) pedagogiji, odnosno, položaj i vaspitanje muške i ženske djece.

Jedna od značajnih karakteristika narodne (folk) pedagogije jeste da su to prilično stabilna uvjerenja i imaju tendenciju dugotrajnog zadržavanja (Ilić i Bojović, 2015), međutim to ne znači da se ta uvjerenja tokom vremena, pod uticajem društvenih, ekonomskih, tehnoloških i drugih promjena ne mijenjaju, makar to bilo u samo nekim segmentima (Trebješanin i Jovanić, 2014). Trebješanin i Jovanić su se bavili pitanjem promjena narodnih (folk) uvjerenja i došli su do zaključaka da u nekim segmentima dolazi do promjena, npr. u shvatanju značaja poroda i vrijednosti djece za porodicu, ali da se neki segmenti ne mijenjaju, npr. to da je shvatanje djeteta kao malog, nezrelog bića trajno i uvijek prisutno (Trebješanin i Jovanić, 2014).

U skladu sa postavljenim zadacima, ovaj rad će obuhvatati pet tema: dijete, djetinjstvo, vaspitanje, rod i disciplina, što je istraživano i u prethodno analiziranim istraživanjima. Na osnovu rezultata svih prethodno analiziranih istraživanja postavlja su glavna i pomoćne hipoteze, odnosno, očekivani rezultati ovog istraživanja.

2. METODOLOŠKI OKVIR RADA

2.1. Problem i predmet istraživanja

Vaspitanje u najširem smislu podrazumijeva proces u kojem odrasli pripremaju mlade za život i prenose svoja iskustva i saznanja na mlađe generacije. Na ovaj način shvaćeno, vaspitanje je univerzalna kategorija, proces koji je star koliko i sam čovjek, što ukazuje na to da je vaspitanje izuzetno složen i brojnim faktorima određen proces. Vaspitna praksa je determinisana, između ostalog, i konceptom djeteta i djetinjstva koji je društveno prihvaćen ili prihvaćen od strane odraslih koji se vaspitanjem bave. U tom kontekstu značajnu ulogu ima i narodna (folk) pedagogija kao zaseban koncept djeteta i djetinjstva koji je zasnovan na kulturi i tradiciji određenog naroda i koji je kao takav prisutan kod svakog pojedinca koji tom društvu pripada.

Narodna (folk) pedagogija se najčešće proučava u kontekstu implicitnih teorija nastavnika, pri čemu se akcenat stavlja na njenom značaju za oblikovanje vaspitne prakse, ali se rjeđe istražuje suština folk pedagogije određenog naroda, odnosno, pitanje principa i stavova na kojima se narodna (folk) pedagogija jednog naroda bazira.

Problem našeg istraživanja je upravo suština narodne (folk) pedagogije, odnosno, predstave, principi i stavovi, kulturno i tradicijski utemeljena uvjerenja na kojima se bazira narodna (folk) pedagogija jednog naroda.

Predmet našeg istraživanja je narodna (folk) pedagogija u Crnoj Gori, odnosno, koncept djeteta i djetinjstva koji je baziran na narodnom viđenju i shvatanju djeteta i djetinjstva karakterističnom za društveno-kulturni kontekst Crne Gore. U ovom istraživanju bavićemo se predstavama o djetetu i djetinjstvu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, pri čemu ćemo analizirati viđenje djeteta, djetinjstva, vaspitanja, roda i discipline.

Narodna (folk) pedagogija podrazumijeva skup narodnih, laičkih uvjerenja, vjerovanja i shvatanja o djetetu, djetinjstvu i vaspitanju koja nastaju pod uticajem kulture i tradicije određenog društva, a koja su prisutna kod svakog pripadnika određene kulture (Marinković, 2013). „U svakoj kulturi u skladu sa osobenim stilom života u njoj, načinom privređivanja, društvenom organizacijom, sistemom ideala, mitsko-religijskih shvatanja i vrijednosti i njenom istorijom – odgovara osobeno tradicionalno shvatanje djeteta i njegovih psiholoških karakteristika.“ (Trebješanin i Jovanić, 2014: 550). Tako i u tradicijskoj kulturi Crne Gore postoji model djeteta i djetinjstva koji (implicitno) određuje način vaspitanja djece.

2.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj naučnih istraživanja je uvijek da se dođe do odgovora na postavljena pitanja, odnosno, na postavljeni problem istraživanja, te da se razradi ono što je predmet istraživanja (Bandur i Potkonjak, 1999). Analogno navedenom, cilj ovog istraživanja ćemo postaviti u skladu sa postavljenim problemom i predmetom. Cilj našeg istraživanja je da se sagleda dijete i djetinjstvo iz ugla narodne (folk) pedagogije, odnosno, da se na osnovu prikupljenih narodnih poslovice analiziraju i interpretiraju predstave o djetetu i djetinjstvu, te da se na osnovu raspoloživog korpusa formuliše koncept narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori.

Zadaci koji proizlaze iz ovako postavljenog cilja i kojima se cilj konkretizuje su:

- utvrditi kako se u narodnoj (folk) pedagogiji posmatra dijete i kakav je njegov položaj u porodici i društvu;
- utvrditi kako se u narodnoj (folk) pedagogiji posmatra djetinjstvo;
- utvrditi kako se posmatra vaspitanje i moć vaspitanja u formiranju ličnosti;
- utvrditi kako se u narodnoj (folk) pedagogiji gleda na rod djeteta;
- utvrditi kako se u narodnoj (folk) pedagogiji vidi disciplina i kako se posmatra fizičko kažnjavanje.

2.3. Hipoteze istraživanja

Pod hipotezama se podrazumijevaju naučne pretpostavke kojima se iskazuju očekivanja u pogledu rezultata nekog istraživanja. Hipoteze su, zapravo, mogući ili očekivani rezultati istraživanja dati u vidu odgovora na postavljena istraživačka pitanja, odnosno, na postavljene zadatke istraživanja. Hipoteze se nikada ne postavljaju u potpunosti zdravorazumski, već su uvijek utemeljene na relevantnoj literaturi i rezultatima prethodno sprovedenih istraživanja, pri čemu, svakako, igra ulogu i lično iskustvo istraživača (Bandur i Potkonjak, 1999). U skladu sa navedenim, postavili smo hipoteze našeg istraživanja. Dakle, u skladu sa prethodno postavljenim ciljem i zadacima ovog istraživanja, a na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja na datu i srodne teme, postavljaju se sljedeće istraživačke hipoteze:

Glavna hipoteza:

Pretpostavlja se da su za narodnu (folk) pedagogiju u Crnoj Gori karakteristične specifične predstave o djetetu i djetinjstvu (konkretizovane u pomoćnim hipotezama) i da sinteza svih specifičnosti daje svojevrsnu narodnu (folk) pedagošku koncepciju.

Kako bi se glavna hipoteza razradila, konkretizuje se na sljedeće pomoćne hipoteze:

H1: Pretpostavlja se da se dijete u porodici i u društvu posmatra kao biće koje je po svojim karakteristikama specifično u odnosu na odraslog, kao malo, nezrelo biće kome je potrebna pomoć i briga odraslih.

H2: Pretpostavlja se da se u narodnoj (folk) pedagogiji djetinjstvo posmatra kao period odrastanja, postajanja odraslim i da se smatra ključnim periodom za formiranje ličnosti.

H3: Pretpostavlja se da narod vaspitanje posmatra kao značajno, ali ne svemoćno, da u narodnoj (folk) pedagogiji postoji preplitanje nativističkih i empirističkih shvatanja.

H4: Pretpostavlja se da rod igra važnu ulogu u narodnom viđenju i vaspitanju djeteta (prisutno je favorizovanje muške u odnosu na žensku djecu).

H5: Pretpostavlja se da se u narodnoj pedagogiji fizičko kažnjavanje posmatra kao značajno sredstvo disciplinovanja djece.

2.4. Značaj i karakter istraživanja

Za ovo istraživanje može se reći da spada u grupu teorijskih istraživanja, a budući da su u fokusu našeg interesovanja osnovni pedagoški pojmovi i kategorije, može se reći da su prisutni i elementi fundamentalnog istraživanja. Ovo istraživanje je teorijsko iz razloga što se bavimo pitanjem koncepta djeteta i djetinjstva predstavljenog u pisanim izvorima, odnosno, u narodnim poslovicama, tako da je zasnovano isključivo na teorijskoj analizi, a cilj istraživanja je da se dođe do saznanja kako je na teorijskom nivou (dakle, u pisanim izvorima) predstavljeno dijete, djetinjstvo i vaspitanje. Istraživanje samo po sebi ima značaj kao dobra uvertira i osnova za dalja istraživanja, kako teorijska tako i praktična, te za proučavanje konkretnih pitanja iz oblasti narodne (folk) pedagogije, pa se može reći da ovo istraživanje ima prvenstveno teorijski značaj.

Kada je riječ o značaju i očekivanom doprinosu ovog istraživanja, očekuje se da će ovo istraživanje i rezultati do kojih dođemo poslužiti kao smjernice za dalja istraživanja u oblasti narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori. Istraživanja ove tematike su značajna iz razloga što narodna shvatanja prožimaju vaspitne koncepte kako laika, tako i onih koji se profesionalno vaspitanjem bave, te je njihovo razumijevanje potrebno za potpunije razumijevanje vaspitne prakse. Očekuje se da će na planu proučavanja i razumijevanja narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori ovaj rad dati skroman doprinos i da će biti podstrek i osnova za dalja proučavanja konkretnih pitanja iz ove oblasti.

2.5. Paradigme u istraživanju

U ovom istraživanju koriste se i međusobno smjenjuju sljedeće metodološke paradigme, odnosno, metodološki pristupi:

- racionalno-deduktivni;
- empirijsko-induktivni.

Racionalno-deduktivni pristup dominira u teorijskom dijelu istraživanja u kojem se na osnovu relevantne literature, odnosno, stručnih i naučnih referenci izdvajaju podaci i saznanja značajna za problem i predmet našeg istraživanja i na osnovu kojih se postavljaju hipoteze, odnosno, očekivani rezultati istraživanja.

U metodološkom dijelu istraživanja dominira empirijsko-induktivni pristup, jer će se u ovom dijelu, na osnovu analize narodnih poslovice doći do saznanja o tome kako se vidi i posmatra dijete i djetinjstvo, a obradom podataka, induktivnim putem ćemo uobličiti narodnu (folk) koncepciju djeteta i djetinjstva u Crnoj Gori.

2.6. Metode i tehnike istraživanja

U istraživanju će dominantno biti korišćena metoda teorijske analize. Metoda teorijske analize je jedna od veoma značajnih metoda koja je u osnovi svih fundamentalnih, teorijskih i metateorijskih istraživanja, a s obzirom na to da je teorija osnova za izvođenje hipoteza, jasno je da se primjenjuje i u drugim vrstama istraživanja (Bandur i Potkonjak, 1999). Teorija je, kako navode Knežević-Florić i Ninković (2012) i sredstvo i cilj nauke. Sa jedne strane, nauka i svako istraživanje se temelji na već postojećoj teoriji, teorija je osnova za izvođenje hipoteza, dok se, sa druge strane, novim istraživanjima i razvojem nauke mijenja i unapređuje postojeća teorija, pa se unapređenje teorije može posmatrati kao jedan od ciljeva naučnih istraživanja. Tehnika koju ova metoda koristi i koju ćemo u našem istraživanju koristiti jeste tehnika analize sadržaja. Tehnika analize sadržaja je tehnika zaključivanja koje je bazirana na sistematskom i objektivnom identifikovanju karakteristika koje su date u vidu poruka (Fajgelj, 2010, prema Knežević-Florić i Ninković, 2012). Dakle, suština ove tehnike je u prepoznavanju i analiziranju poruka, a poruke su sadržane u izvorima koji mogu biti raznovrsni.

Postupak analize sadržaja obuhvata nekoliko elemenata, odnosno, koraka: prvi korak je određivanje korpusa istraživanja, tome slijedi određivanje jedinice analize, određivanje

kategorija, zatim slijedi kodiranje i na kraju analiza prikupljenih podataka i izvođenje zaključaka (Knežević-Florić i Ninković, 2012).

Shodno navedenom, u našem radu u okviru uvodnog dijela rada, odnosno, u teorijskom pristupu temi koristili smo sekundarne i tercijarne izvore na osnovu kojih smo postavili teorijsku osnovu, a na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja postavili i hipoteze za ovo istraživanje.

U istraživačkom dijelu, takođe, koristimo metodu teorijske analize i tehniku analize sadržaja, a u ovom dijelu rada će se vršiti analiza primarne literature. U procesu analiziranja narodnog vaspitanja najčešće se polazi od pisanih dokumenata i usmenog stvaralaštva jednog naroda, a kako ističe Asadović (Asadovich, 2023) istorija ljudi, pa samim tim i istorija pedagogije može se najpotpunije saznati upravo proučavanjem usmenog stvaralaštva jednog naroda, jer je narodno vaspitanje najobjektivnije predstavljeno u narodnim poslovicama, pričama, pjesmama, bajkama i sličnim formama. Naše istraživanje će se bazirati na analizi crnogorskih narodnih poslovice, koje na najbolji i najobjektivniji način prezentuju crnogorsku kulturu i tradiciju, pa samim tim i narodno viđenje djeteta, djetinjstva i vaspitanja.

U skladu sa prethodno navedenim postupkom tehnike analize sadržaja, mi smo za ovo istraživanje prvo odredili osnovne elemente. Odredili smo jedinicu analize, a to je u našem slučaju svaka narodna poslovica koja se odnosi na vaspitanje, dijete i djetinjstvo, uključujući i poslovice koje se odnose na rod i disciplinu (što ujedno čini i kategorije prema kojima ćemo u etapi obrade razvrstavati prikupljene poslovice). Građa za ovo istraživanje je korpus narodnih poslovice ekscerpiran iz primarne literature koju čine dostupne zbirke narodnih poslovice. Korpus čini 212 narodnih poslovice koje su izdvojene iz osam izvora, odnosno jedinica primarne literature. Korpus u cjelini dat je u Prilogu 1 – *Narodne poslovice*, dok smo u radu, u okviru analize i obrade podataka, navodili samo određeni broj reprezentativnih narodnih poslovice kojima se potkrepljuju izvedeni zaključci.

Zbirke poslovice iz kojih smo izdvojili poslovice za analizu su:

1. Ivanović, S. (2015). *Crnogorske poslovice i izreke*. Podgorica i Beograd: Narodna knjiga i Miba books.
2. Karadžić, V. S. (1849). *Srpske narodne poslovice*. Beograd: Prosveta-Nolit.
3. Karadžić, V. S. (1900). *Srpske narodne pripovjetke, zagonetke i poslovice. Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beograd: Srpska kraljevska državna štamparija.

4. Karadžić, V. S. (1969). *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beograd: Nolit.
5. Koprivica, V. Đ. (2016). *Narodne poslovice*. Podgorica: 3M Makarije.
6. *Narodne poslovice* (1976). Beograd: Rad.
7. *Narodne poslovice* (1983). Beograd: Rad.
8. Radović, J. (1975). *Dobra nema đe ljudi nema – crnogorske narodne poslovice, izreke, kletve, blagoslovi*. Titograd: NIP „Pobjeda“.

U prikupljanju narodnih poslovica pošli smo od onih koje je bilježio Vuk Stefanović Karadžić, budući da su njegove zbirke najobuhvatniji prikaz narodne tradicije i kulture koja čini zajedničko kulturno nasljeđe naroda svih zemalja regiona, pa tako pruža i značajne podatke o narodnim shvatanjima u Crnoj Gori. Uz to, za narodne poslovice koje je bilježio Vuk Stefanović Karadžić nije poznato mjesto gdje su nastale i gdje su zabilježene, pa je teško izdvojiti one koje su karakteristične za Crnu Goru, tako da ćemo ih posmatrati kao, na neki način, univerzalne. Pored zbirki Vuka Karadžića, korpus za analizu ćemo bazirati i na dostupnim zbirkama crnogorskih narodnih poslovica, zbirkama u kojima su bilježene narodne poslovice koje su nastale i koje su bilježene u Crnoj Gori a na osnovu kojih možemo doći do narodnih shvatanja tipičnih za Crnu Goru.

2.7. Obrada rezultata istraživanja

Kada je riječ o obradi dobijenih podataka, u ovom radu će se u tu svrhu koristiti tematska obrada podataka i postupak kodiranja. Suština tematske obrade podataka je u tome da se u okviru podataka izdvajaju oni koji su bitni za opisivanje proučavanog fenomena, odnosno, kodiranje podataka kako bi se prepoznale i izdvojile „jedinica značaja“ (Vilig, 2016: 131), koje su, zapravo, ključne teme ili ključne kategorije u proučavanoj oblasti. Dva ključna pristupa u tematskoj analizi jesu deduktivni i induktivni pristup. Suština deduktivnog pristupa je u tome da istraživač ima unaprijed određene jedinice, odnosno, svojstva za koja je zainteresovan, tako da analizu vrši prema unaprijed određenom obrascu, dok se induktivni pristup odnosi na analizu u kojoj nije unaprijed određen okvir za kodiranje, već se polazi od samih podataka i izdvajaju se oni koji se uočavaju kao značajni (Vilig, 2016).

S obzirom na to da smo mi u ovom radu u postavljenim pomoćnim istraživačkim hipotezama okvirno odredili pet kategorija ili tema koje ćemo istraživati u dostupnim narodnim

poslovicama (dijete, djetinjstvo, vaspitanje, rod i disciplina), možemo reći da naša analiza ima karakteristike deduktivne tematske analize, ali budući da nemamo unaprijed određen okvir za kodiranje i da ćemo iz prikupljenih poslovice izdvajati kodove, to znači da postoje i karakteristike induktivne tematske analize. Dakle, u ovom radu ćemo koristiti kombinovani pristup, odnosno, kombinaciju induktivnog i deduktivnog pristupa, čija suština je u tome da se iz prikupljenih podataka izdvajaju podaci koji se uočavaju kao značajni a zatim se povezuju sa većim kategorijama koje su unaprijed određene. Ključni podaci iz korpusa poslovice izdvajaće se postupkom kodiranja, koji se smatra osnovnim postupkom kod svake kvalitativne obrade podataka (Fajgelj, 2010, prema Knežević-Florić i Ninković, 2012).

Kodiranje je proces u kojem se prikupljeni podaci transformišu u određene cjeline, proces u kojem se iz svih prikupljenih podataka izdvajaju i imenuju segmenti koji su značajni za proučavani problem (Knežević-Florić i Ninković, 2012). Kodiranje je postupak u kojem se identifikuju svi elementi koji su povezani sa nekom od tema koje su unaprijed određene, a koje su prepoznate kao značajne za konkretno istraživanje. Ti identifikovani elementi su kodovi, a njihova uloga jeste sortiranje prikupljenih podataka (Murchison, 2010). Sam postupak kodiranja podrazumijeva nekoliko koraka ili faza. Prvi korak u postupku kodiranja jeste čitanje prikupljenih podataka nekoliko puta, usljed čega se izdvajaju svi ključne jedinice, odnosno, „kodovi nižeg reda“ (Carspecken, 1996: 146). Nakon izdvajanja kodova nižeg reda slijedi dalja njihova analiza i izdvajanje „kodova višeg reda“ (Carspecken, 1996: 148). Kodovi višeg reda se izvode na osnovu kodova nižeg reda i predstavljaju sažimanje kodova nižeg reda koji „dijele istu opštu kategoriju kodiranja“ (Carspecken, 1996: 148), odnosno, sažimanje sličnih kodova u jedan, opštiji kod.

U našem radu postupak kodiranja je tekao kroz tri faze. Poslije nekoliko čitanja prikupljenih narodnih poslovice izdvajali su se ključni segmenti, tj. kodovi nižeg reda kojima su obuhvaćeni svi podaci koji su prepoznati kao značajni, odnosno, podaci kojima se izražavaju ključne kategorije narodnog viđenja i posmatranja djeteta i djetinjstva. Izdvajanjem kodova nižeg reda završena je prva faza procesa kodiranja. Sljedeća faza u procesu kodiranja jeste izdvajanje kodova višeg reda, koji predstavljaju izdvajanje zajedničkih imenitelja za kodove nižeg reda. Kodovi nižeg reda koji mogu dijeliti jednu zajedničku kategoriju povezuju se i na osnovu njih se izdvajaju kodovi višeg reda, odnosno, kodovi višeg nivoa apstraktnosti (Carspecken, 1996).

Treći korak kodiranja u ovom radu se odnosi na povezivanje kodova višeg reda sa širim kategorijama, odnosno, temama koje su definisane u okviru istraživačkih hipoteza.

U procesu kodiranja, u okviru prve faze, izdvojili smo 30 kodova nižeg reda, koji su se u drugoj fazi grupisali u 13 kodova višeg reda. Svi izdvojeni kodovi su grupisani u pet tema analize, a upravo uz pomoć izdvojenih kodova definisali smo potkategorije koje će se analizirati u okviru sljedećih tema:

1. *Dijete*, uključujući potkategorije: vrednovanje i važnost djece/poroda, karakteristike djece, odnos odraslih prema djeci;

2. *Djetinjstvo*, uključujući potkategorije: djetinjstvo kao period „postajanja odraslim“, prolazni period, rano vaspitanje;

3. *Vaspitanje*, uključujući potkategorije: važnost vaspitanja, rano vaspitanje, nativizam, empirizam, cjeloživotno učenje;

4. *Rod*, uključujući potkategoriju: favorizovanje muške djece;

5. *Disciplina*, uključujući potkategorije: fizičko kažnjavanje djece, stroga disciplina, protiv fizičkog kažnjavanja.

Spisak/hijerarhija svih izdvojenih kodova, uključujući teme, u okviru svake od njih izdvojene kodove višeg reda, kao i kodove nižeg reda koji svakom od njih pripadaju, dat je u Prilogu 2 – *Spisak/hijerarhija kodova*.

3. PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Ovo poglavlje rada posvećeno je rezultatima do kojih smo došli analizom narodnih poslovice i diskusiji o dobijenim rezultatima. Istraživačke hipoteze su postavljene na osnovu rezultata prethodno sprovedenih istraživanja na ovu i srodne teme, a u nastavku rada ćemo provjeriti i predstaviti da li se postavljene hipoteze rezultatima ovog istraživanja potvrđuju ili odbacuju, nakon čega ćemo diskutovati o rezultatima do kojih dolazimo kroz analizu narodnih poslovice. Kao što smo prethodno naveli, analizu ćemo vršiti prema kategorijama, odnosno, temama koje su definisane u postavljenim pomoćnim istraživačkim hipotezama, tako da ćemo svakoj pomoćnoj istraživačkoj hipotezi posvetiti po jedno potpoglavlje u ovom dijelu rada. U okviru svake pomoćne hipoteze, odnosno, svake od tema, analiziraćemo izdvojene kodove u vidu ključnih pojmova, u skladu sa kojima ćemo izvoditi zaključke. Kodovi su izdvojeni nakon čitanja i analize prikupljenih narodnih poslovice, nakon čega su sortirani kodovi višeg i kodovi nižeg reda, u skladu sa kojima će se vršiti i sama obrada. Nakon analize svake od postavljenih pomoćnih istraživačkih hipoteza, sintezom zaključaka do kojih dođemo u svakoj pomoćnoj istraživačkoj hipotezi, diskutovaćemo o glavnoj istraživačkoj hipotezi, odnosno, narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori i o specifičnostima narodnih predstava o djetetu i djetinjstvu u proučavanom društveno-kulturnom kontekstu.

3.1. Predstave o djetetu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori

Prva tema ili kategorija koju smo analizirali u ovom istraživanju jeste dijete, njegove karakteristike i položaj koji djetetu, prema narodnom viđenju, u porodici i u društvu pripada. U skladu sa navedenim, a potkrijepljeno rezultatima dosadašnjih istraživanja na ovu temu, postavljena je sljedeća pomoćna istraživačka hipoteza:

H1: Pretpostavlja se da se dijete u porodici i u društvu posmatra kao biće koje je po svojim karakteristikama specifično u odnosu na odraslog, kao malo, nezrelo biće kome je potrebna pomoć i briga odraslih.

Postupkom kodiranja u okviru kategorije *dijete* izdvojeno je nekoliko potkategorija: vrednovanje i važnost djece/poroda, karakteristike djece (uključujući specifičnosti djece u odnosu na odrasle) i odnos odraslih prema djeci (a u okviru svake od ovih potkategorija ili kodova višeg reda, izdvojeni su kodovi nižeg reda), pa ćemo u skladu sa tim predstaviti i analizirati rezultate do kojih smo došli.

Kada je riječ o vrednovanju i važnosti djece, odnosno poroda, može se reći da narod u Crnoj Gori djecu posmatra kao veoma važnu, te da se porodu pridaje izuzetna pažnja i značaj, kako u porodici, tako i u društvu uopšte. Važnost djece, odnosno, poroda ogleda se u narodnim shvatanjima po kojima su djeca budućnost čovječanstva (da nije djece i mladih ne bi bilo ni budućnosti, odnosno, održavanja čovječanstva, jer da nije djece ne bi bilo ni odraslih), što je iskazano u sljedećim narodnim poslovicama:

Na mlađima svijet ostaje (Karadžić, 1969: 189)

De se ne podižu maleni, tu ne narastaju golemi (Radović, 1975: 53)

De ga nije na skutu nije ga ni na putu. De nema malog deteta da se drži u rukama i othranjuje, onde nema ni velikoga za posao kakav (Karadžić, 1849: 97)

Trava ostavlja korijen, čovjek potomstvo (Ivanović, 2015: 282)

Razmatrajući narodne poslovice koje čine naš korpus, odnosno, izdvojene poslovice koje se odnose na dijete i na narodne stavove prema djeci i porodu, uočavamo da se djeca prema narodnom shvatanju posmatraju kao sreća i radost za porodicu i za društvo uopšte, da se smatraju najvećim bogatstvom kojem bi trebalo čovjek da teži, što se iskazuje na sljedeći način:

Djeca su najveće bogatstvo (Ivanović, 2015: 71)

Djeca su sirotinjsko zlato (Ivanović, 2015: 71)

Nigdje djece mnogo biti ne može (Narodne poslovice, 1976: 9)

Najveća je sreća u kolijevci (Ivanović, 2015: 203)

Ko ima mnogo novca, a nema djece, nije bogat; ko ima mnogo djece a nema novca, nije siromašan (Ivanović, 2015: 148)

Važnost djece se potvrđuje dodatno i kroz narodne stavove po kojima odsustvo djece znači nesreću za roditelje i porodicu. Prema narodnom viđenju, u kući u kojoj nema djece nema ni sreće, a čovjek koji nema svoje dijete na velikom je gubitku i to se smatra velikim nedostatkom za porodicu. Važnosti djece za porodicu i roditelje, te negativan stav po pitanju odsustva djece (poroda), ističe se u sljedećim primjerima narodnih poslovice:

Bez djece – bez ruku (Ivanović, 2015: 20)

Bez djece kuća ne raste (Ivanović, 2015: 20)

Brak bez djece dan je bez sunca (Ivanović, 2015: 36)

Kao dva odsječena panja – kaže se za stara čovjeka i ženu koji dece nemaju (Karadžić, 1900: 160)

Druga potkategorija koja se u okviru teme dijete izdvaja kao značajna za analizu, jesu karakteristike koje se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori pripisuju djeci. Iz dostupnih narodnih poslovice može se vidjeti da se djeci često pripisuju pozitivne karakteristike, kao što su: naivnost, radoznalost, pravednost, iskrenost, nevinost i sl. Pozitivne karakteristike djece ističu se u narodnim poslovicama:

Deca se čude svačemu, a ljudi ničemu (Karadžić, 1969: 78)

Deca, budale i pijani pravdu govore (Karadžić, 1849: 101)

Djeca i lude istinu gude (Ivanović, 2015: 71)

Pozitivne karakteristike koje su prisutne kod djece smatraju se poželjnim ljudskim karakteristikama, pa je stoga, uloga odraslih da podstiču njihov razvoj i održavanje tokom odrastanja i života. O vrednovanju „dječijih“ pozitivnih karakteristika kao poželjnih dodatno govori to da se one smatraju vrijednim i kod odraslih ljudi, pa se najboljim i najvećim čovjekom smatra upravo onaj koji ih posjeduje, ili kako se to u jednom od primjera narodnih poslovice navodi:

Najveći čovjek uvijek ostaje dijete (Ivanović, 2015: 203)

Svakako da se na osnovu prethodno navedenog može steći utisak da je dijete u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori predstavljeno na pozitivan način, kao biće kod kojeg su pretežno prisutne pozitivne karakteristike, što jeste tačno i potkrijepljeno brojnim primjerima narodnih poslovice. Međutim, pored toga, važno je istaći i druge karakteristike koje narod djetetu pripisuje, a koje nijesu uvijek i isključivo pozitivne. Naime, u prikupljenim narodnim poslovicama prisutni su i brojni primjeri u kojima se djeca predstavljaju kao „beskorisna“ i „zavisna“ bića, bića kojima je nužno potrebna pomoć i briga odraslih, tako da je neophodno da se odrasli, prvenstveno roditelji, brinu o njima u periodu djetinjstva i da im „pomažu“ u procesu odrastanja. Djeca se, dakle, u narodnim (folk) shvatanjima predstavljaju kao bića prema kojima roditelji imaju veliku odgovornost, a koja prema roditeljima u toku djetinjstva nemaju nikakvu odgovornost i ni na koji način ne doprinose porodici:

Djeca su nevjerna družina (Karadžić, 1969: 58)

Deca su nevjerna vojska (jer samo jedu i troše a slabo pomažu) (Karadžić, 1969: 78)

Ti tuđim zubima hljeb jedeš (Karadžić, 1969: 317)

Djeca su nevjerna družina, jer samo jedu i troše, a ništa ne pomažu (Karadžić, 1849: 86)

Odnos odraslih prema djeci je još jedna potkategorija koja je uočena kao često isticana u narodnim poslovicama, pa samim tim i vrijedna pažnje i analize u okviru narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori. Na osnovu narodnih poslovice do kojih smo došli, možemo reći da je za odnos odraslih prema djeci u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori karakteristično i važno analizirati nekoliko aspekata: ljubav roditelja prema djeci, briga i odgovornost roditelja za djecu, podređenost djece u odnosu na odrasle, kao i stav koji se nadovezuje na podređenost djece u odnosu na odrasle, a koji smo zapazili kao istaknut u narodnim poslovicama – stav prema kojem djeci ne treba davati za pravo i ne treba ih slušati, što dodatno potvrđuje neravnopravnost i nižu vrijednost djece u odnosu na odrasle u narodnoj (folk) pedagogiji.

Kada je riječ o ljubavi roditelja prema djeci, na osnovu onoga što je u narodnim poslovicama iskazano, dolazimo do saznanja da se ljubav roditelja prema djeci u narodnim shvatanjima ističe kao posebna, neizmjerljiva ljubav, koja je uvijek prisutna i koja se nikada, ni u kojim uslovima ne može umanjiti ili nestati. O tome govore brojne narodne poslovice, a ovdje ćemo izdvojiti nekoliko najreprezentativnijih primjera:

Prvo se djeci daje (Karadžić, 1969: 260)

Svaka rana pored srca, a detinja posred srca (Koprivica, 2016: 146)

Za svojim rane pored srca, a za djecom posred srca (Ivanović, 2015: 101)

Narodne poslovice dalje govore o bezuslovnosti i stalnoj prisutnosti roditeljske ljubavi, pri čemu se ističe da i u situacijama kada se dijete ne ponaša onako kako je društveno prihvatljivo ili kako bi trebalo, pa čak i kada svi drugi ljudi stanu protiv njega, roditelji uvijek prihvataju svoje dijete i roditeljska ljubav je uvijek prisutna. Roditelji svoje dijete uvijek vole i prihvataju, ma kakvo ono bilo:

Ako je i zlo, moje je (Karadžić, 1900: 3)

Ako je i zmija od srca je (Karadžić, 1969: 4)

Sveprisutnost roditeljske ljubavi uključuje i situacije kada se dijete prema roditeljima ne ponaša onako kako se od njega očekuje, a u ovom društvenom kontekstu to podrazumijeva poštovanje i poslušnost djece. Iako je uglavnom u slučajevima nepoštovanja i neposlušnosti prisutna i stroga disciplina, ipak roditeljska ljubav i u takvim situacijama preovladava, što može značiti da je ljubav roditelja prema djeci mnogo veća u odnosu na ljubav djeteta prema roditeljima. Jedan od primjera kojim se ovo potvrđuje je poslovica:

Sin majci utrobice da vadi, ona njemu lice gladi (Koprivica, 2016: 148)

Pored navedenog, u narodnim poslovicama se ističe da roditelje najviše mogu povrijediti i rastužiti upravo djeca svojim ponašanjem, odnosno, da su roditelji posebno osjetljivi kada su djeca u pitanju, čime se dodatno potvrđuje koliko su za svakog roditelja djeca važna. Jedan od primjera kojim se navedeno potvrđuje je:

Ne možeš ni od koga otrovan biti kao od svoje sreće (Niko ne može uvrijediti kao svoje dijete) (Narodne poslovice, 1976: 11)

Roditeljska ljubav je, dakle, sveprisutna i безусловna, svakom roditelju je svoje dijete najvažnije i potrebe djeteta roditelj postavlja uvijek ispred svojih sopstvenih potreba. U prilog navedenom govori i to da, prema narodnom viđenju, svaki roditelj svojoj djeci uvijek želi samo dobro i sve od sebe daje kako bi kod djeteta podstakao razvoj samo pozitivnih karakteristika i društveno poželjnih obrazaca ponašanja:

Čovjek želi da je od svakoga bolji, a od sina da je gori (Karadžić, 1969: 348)

Iako se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori kao veoma važna u procesu vaspitanja ističe stroga disciplina (o čemu će više riječi biti u poglavlju posvećenom viđenju discipline u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori), pa čak i fizičko kažnjavanje kao neizostavno vaspitno sredstvo, narodne poslovice ipak govore o tome da čak i u takvim situacijama, kada su strogi prema svojoj djeci ili ih kažnjavaju, roditelji im samo najbolje žele:

Majka jednom rukom bije, a drugom miluje (Koprivica, 2016: 102)

Briga i odgovornost roditelja za djecu je u narodnim poslovicama predstavljena kao značajno pitanje kojim se oblikuju narodne (folk) predstave o djetetu. Briga i odgovornost roditelja ističu, sa jedne strane, ulogu i odgovornost koja pripada roditeljima u procesu vaspitanja u toku odrastanja djece, ali, sa druge strane, potvrđuju i prethodno spomenute i analizirane karakteristike djeteta kao „beskorisnog“ ili „zavisnog“ bića, kojem je neophodna pomoć i briga odraslih, pri čemu se prvenstveno misli na roditelje. Neki od primjera narodnih poslovice na osnovu kojih dolazimo do saznanja o tome da djeca za roditelje predstavljaju brigu i odgovornost, pa i teret, te da su roditelji na neki način u obavezi da svoju djecu zaštite, jesu sljedeći:

Nema tereta bez djeteta (Koprivica, 2016: 119)

Dijete je sigurna briga, a neizvjesna radost (Ivanović, 2015: 71)

Igla će probosti prije mladu kožu nego staru – mlad čovjek valja od svašta da se čuva više nego star (Karadžić, 1849: 114)

U prethodno navedenim narodnim poslovicama govori se o tome da su djeca teret i briga roditeljima i da roditelji imaju veliku odgovornost u vaspitavanju djece, uključujući i to da djecu dok su mala treba od svega čuvati i zaštititi, a to je zadatak i odgovornost prvenstveno njihovih roditelja. Dalje valja istaći i to da se briga roditelja za djecu ne odnosi samo na malu djecu i na period ranog djetinjstva, već je prisutna i kasnije, kada djeca odrastu, a prema onome što narodne poslovice kažu, briga za odraslu djecu je čak i veća, odnosno, djeca kad porastu postaju još veći teret roditeljima:

Mala djeca – mala briga, velika djeca – velika briga (Koprivica, 2016: 102)

Djeca su suhi grad – siromahu su čovjeku česta deca tako da dosade kako god da ga najveći grad suhi bude (Karadžić, 1849: 86)

Viša deca – viša briga (Radović, 1975: 53)

Mala djeca jedu san, a velika dušu (Ivanović, 2015: 188)

U analizi odnosa odraslih i djece, važno je uzeti u obzir način raspodjele moći u konkretnom društvu, te pitanje uloge i položaja koji se pridaje djeci u društvenim odnosima. Odnos djece i odraslih u narodnim poslovicama predstavljen je uglavnom kao odnos podređenih i nadređenih, tako da na osnovu toga možemo reći da se raspodjela moći u proučavanom društvenom kontekstu vrši po principu stariji-mlađi. U narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori odrasli se posmatraju kao oni kojima pripada moć i kontrola nad djecom, oni donose sve važne odluke, dok se od djece očekuje samo poslušnost i poštovanje odraslih, ali im se ne pridaje značajna uloga i ravnopravan status sa odraslima. Primjeri narodnih poslovice kojima se potvrđuje navedeno jesu:

Zna se ko kosi, a ko vodu nosi (Koprivica, 2016: 62)

U mlađega pogovora nema (Karadžić, 1969: 333)

Starijemu pogovora nema (Koprivica, 2016: 153)

Kako stariji svira, onako mlađi valja da igra (Karadžić, 1900: 155)

Stav o važnosti poštovanja mlađih prema starijima i razvijanja poslušnosti kod djece, potvrđuje i to kako se u narodnim poslovicama gleda na neposlušnost, odnosno, na nepoštovanje riječi starijih. Naime, kako u narodnim poslovicama možemo primijetiti, kod našeg naroda se na neposlušnost djece gleda kao na veoma loše i nepoželjno ponašanje:

De se stariji ne čuju tu bog ne pomaže (Karadžić, 1849: 100)

De je mudrije jaje no kokoška, tu sreće nije (Ivanović, 2015: 85)

O položaju djece u odnosu na odrasle govori i to da, kako narod smatra, djeci ne treba davati za pravo i ne treba ih slušati, što potvrđuje njihovu podređenost u društvu i ukazuje na to da se djeca posmatraju kao bića koja nijesu ravnopravna sa odraslima, te da im zbog njihove nezrelosti ne treba davati prava za ravnopravno učešće u raznim životnim oblastima i situacijama. Djeca imaju ulogu samo da slušaju odrasle i poštuju njihove odluke, dok poštovanje prohtjeva djece, prema narodnom viđenju, može biti loše po same roditelje ili uopšte, po društvo:

Mlađem na volju, a sebe na nevolju (Karadžić, 1969: 180)

Deci na volju, sebe u nevolju (Koprivica, 2016: 52)

Danas i jaje hoće da bude pametnije od kokoške (Ivanović, 2015: 68)

Dijete voli srcem, ali mu za pravo ne daj (Ivanović, 2015: 71)

Sad jaja kakoću, a kokoši ćute (Karadžić, 1969: 273)

Na osnovu rezultata do kojih smo došli analizom narodnih poslovice koje se odnose na dijete, možemo reći da je prva pomoćna istraživačka hipoteza ovim istraživanjem potvrđena. U postavljenoj istraživačkoj hipotezi pretpostavlja da se dijete posmatra kao biće koje je po svojim karakteristikama specifično u odnosu na odrasle, a rezultati našeg istraživanja potvrđuju da se djetetu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori pridaje pažnja kao samom po sebi vrijednom biću, prevashodno kroz vrednovanje i isticanje značaja samog poroda. Karakteristike koje se prepoznaju kao specifične za dijete jesu pozitivne karakteristike poput naivnosti, iskrenosti, dobrote, pravednosti, što potvrđuje elemente djeteta koje se rađa kao dobro, „Rusoovog djeteta“ u narodnoj pedagogiji u Crnoj Gori. Sa druge strane, narodnim viđenjem se ističu i karakterisanje djeteta kao „beskorisnog“ i „zavisnog“ bića, što govori o tome da je dijete zapravo „biće u postajanju“ ili „Lokovo dijete“.

Drugim dijelom postavljene pomoćne hipoteza pretpostavlja se da se dijete u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori posmatra kao biće kojem je potrebna pomoć i briga odraslih, što rezultati ovog istraživanja pokazuju da je, takođe, tačno. U vezi sa elementima „Lokovog djeteta“ ističe se da je djetetu u procesu „postajanja“ neophodna pomoć, briga i zaštita njegovih roditelja, te da su djeca, samim tim, odgovornost i teret roditeljima. Položaj djece u porodici i društvu, prema narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, položaj je podređenosti u odnosu na odrasle, od djece se očekuje poslušnost i poštovanje starijih, dok stariji imaju ulogu u donošenju svih odluka.

3.2. Predstave o djetinjstvu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori

Sljedeća kategorija kojoj smo u ovom radu posvetili pažnju jeste djetinjstvo i karakteristike koje se, prema narodnom viđenju i shvatanju, pripisuju periodu djetinjstva. Polazeći od rezultata prethodno sprovedenih istraživanja, postavljena je sljedeća pomoćna istraživačka hipoteza:

H2: Pretpostavlja se da se u narodnoj (folk) pedagogiji djetinjstvo posmatra kao period odrastanja, period postajanja odraslim i da se smatra ključnim periodom za formiranje ličnosti.

Djetinjstvo se u pedagoškoj teoriji u različitim istorijskim etapama posmatralo i predstavljalo na različite načine. Prema istraživanjima djetinjstva kroz istoriju, djetinjstvo kao zaseban period koji je sam po sebi važan i vrijedan proučavanja i analiziranja, nije postojao oduvijek, već se javlja tek kasnije, na nekoj kasnijoj etapi razvoja društva. Prije toga, period djetinjstva je posmatran samo kao period kroz koji osoba nužno prolazi na putu ka odraslosti, ali kao takav samo je „prelazni“ ili „prolazni“ period i sam za sebe nije vrijedan pažnje i proučavanja. Kasnije se kategorijama djetinjstvo i djetete počinje sve više posvećivati pažnja i počinju se proučavati kao specifični u odnosu na odrasle i odraslost (Arijes, 1989).

Na osnovu rezultata prethodno sprovedenih istraživanja na ovu temu, mi smo u ovo istraživanje krenuli sa pretpostavkom da u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori još uvijek preovladava posmatranje i shvatanje djetinjstva kao „prelaznog“ perioda, perioda „postajanja odraslim“, te da se u tom procesu „postajanja“ zapravo najvećim dijelom formira ličnost pojedinca, tako da je djetinjstvo veoma važan period za formiranje ličnosti. U nastavku ovog poglavlja ćemo predstaviti rezultate do kojih smo istraživanjem došli i provjerićemo da li se ove pretpostavke potvrđuju ili odbacuju ovim istraživanjem.

Period djetinjstva se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, kako na osnovu analiziranih narodnih poslovice možemo zaključiti, prepoznaje kao važan period kroz koji svaka osoba mora proći na putu ka odraslosti, ali se prvenstveno posmatra kao „prolazni“ i „prelazni“ period, period „postajanja odraslim“, te se i prepoznaje kao važno jedino u tom smislu. Dakle, period djetinjstva je na prvom mjestu faza „postajanja odraslim“, tako da se jedino u tom kontekstu i vrednuje. Narodne poslovice na osnovu kojih dolazimo do saznanja o tome da se djeca posmatraju kao „mali odrasli“, odnosno, da se djetinjstvo shvata kao „prelaz“ od djeteta do odrasle osobe su:

Od dece ljudi bivaju (Karadžić, 1969: 232)

Od pruta biva veliko drvo (Karadžić, 1969: 235)

Bez malog nema ni velikog (Koprivica, 2016: 18)

De se ne podižu maleni, tu ne narastaju golemi (Radović, 1975: 53)

De ga nije na skutu nije ga ni na putu. De nema malog djeteta da se drži u rukama i othranjuje, onđe nema ni velikoga za posao kakav (Karadžić, 1849: 97)

Djetinjstvo se dalje posmatra kao prolazni period, koji je samo jedna etapa, pripremna etapa koja brzo prolazi, pa joj stoga i ne treba davati pretjerano na značaju. Djetinjstvo, zapravo, predstavlja samo uvod u život odraslih, samo prolaznu, kratkotrajnu pripremu za život, a o tome govori narodna poslovice:

Deca su kao rosa (Ivanović, 2015: 88)

Možemo reći da u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori dominira shvatanje djetinjstva kao „prolaznog“ i „prelaznog“ perioda, ali svakako treba istaći i odstupanja, odnosno, primjere narodnih poslovice kojima se negira takvo shvatanje, odnosno, kojima se ističe važnost djetinjstva. Jedan od takvih primjera jeste to da se sam „prelaz“ od djeteta do odraslog ne posmatra kao potpuno jednostavan, već kao dug i složen proces, sam po sebi vrijedan pažnje. Iako je djetinjstvo prema narodnom viđenju samo uvod u život odraslih, ipak se nekada ističe da proces „postajanja odraslim“ nije lak, brz, niti jednostavan:

Mnogo treba vremena da od djeteta postane čovjek (Koprivica, 2016: 105)

Iz prethodno navedenog možemo zaključiti da se djetinjstvo posmatra kao faza „postajanja odraslim“, što će reći da se upravo u toku ove faze formiraju osobine ličnosti i obrasci ponašanja kod pojedinca, što dalje navodi na analiziranje vrednovanja perioda djetinjstva u tom kontekstu. Analizom prikupljenih narodnih poslovice, došli smo do saznanja da se djetinjstvo i u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori izuzetno vrednuje kao faza oblikovanja i formiranja ličnosti, čime se potvrđuje da se i po narodnom viđenju smatra da je „dijete otac čovjeka“, odnosno, da od djece nastaju ljudi, te da je to razlog više za posvećivanje pažnje kategorijama djeteta i djetinjstva i za vrednovanje perioda djetinjstva samog po sebi. Dakle, prema ovom shvatanju, ličnost odrasle osobe je značajnim dijelom uslovljena karakteristikama pojedinca iz djetinjstva, sve karakteristike odraslih u djetinjstvu se formiraju, te se, kako se u narodnim poslovicama ističe, djetinjstvo smatra periodom u kojem se može prepoznati kakva će osoba postati kada odraste:

Dobro se proljeće iz rana poznaje (Karadžić, 1969: 61)

Iz jutra se vidi kakav će dan biti (Karadžić, 1969: 99)

Dobro se ljeto s proljeća vidi (Ivanović, 2015: 75)

Ko u mladosti ništa ne vrijedi, neće ni u starosti (Ivanović, 2015: 162)

Na ovakvo posmatranje djetinjstva, dalje se nadovezuje pitanje vaspitanja u ranom djetinjstvu, odnosno, formiranja karakteristika ličnosti u periodu djetinjstva. Među narodnim poslovicama brojni su primjeri onih koje govore o tome da je rano djetinjstvo najpogodniji period za formiranje ličnosti pojedinca, te da sa vaspitavanjem i oblikovanjem ličnosti djeteta treba početi što ranije u djetinjstvu. Primjeri narodnih poslovice iz našeg korpusa koji govore o važnosti ranog vaspitanja su:

Gvožđe se kuje dok je vruće (Karadžić, 1969: 41)

Mlado se drvo savija (Narodne poslovice, 1983: 64)

Što dikla navikla to nevjesta ne odviče – što čovjek u mladosti nauči ono jednako čini (dikla-đevojka) (Karadžić, 1849: 310)

Ono što se u mladosti nauči, ostaje i u starosti (Ivanović, 2015: 246)

Što u mladosti ne naučiš nećeš ni u starosti (Ivanović, 2015: 326)

Iako je u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori dominantan stav da se vaspitanje i učenje najintenzivnije odvija u periodu djetinjstva, valja istaći i primjere kojima se ovaj stav pobija ili makar dovodi u pitanje. Naime, u prikupljenim i analiziranim narodnim poslovicama su prisutni i primjeri kojima se napominje da se osobine ličnosti i oblici ponašanja koji su stečeni u djetinjstvu, kasnije tokom života mogu mijenjati, tako da je osoba podložna promjenama tokom cijelog života:

Od plašljiva ždrebeta mnogo puta dobar konj izade (Karadžić, 1900: 291)

Na osnovu svih saznanja do kojih smo došli u okviru kategorije djetinjstvo, možemo reći da je postavljena istraživačka hipoteza potvrđena. Djetinjstvo se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori posmatra prvenstveno kao „prolazni“ i „prelazni“ period koji se vrednuje samo kao period nastajanja odraslih, a ne kao sam po sebi značajan. Dalje, u istraživačkoj hipotezi se pretpostavlja da se djetinjstvo posmatra i vrednuje kao period koji je posebno pogodan za vaspitanje, što je, takođe, u ovom istraživanju potvrđeno. Dakle, po narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori djetinjstvo se posmatra kao značajna faza u dva konteksta: prvo, kao period iz kojeg nastaju odrasli ljudi i drugo, kao period koji je izuzetno pogodan za vaspitanje.

3.3. Vaspitanje u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori

Vaspitanje je veoma složena, ali istovremeno i veoma važna kategorija u proučavanju djeteta i djetinjstva, pa smo je, stoga, uvrstili kao jednu od značajnih tema koju ćemo u ovom istraživanju analizirati, odnosno, kao jednu od pomoćnih istraživačkih hipoteza. Postavljena pomoćna istraživačka hipoteza od koje u ovom poglavlju polazimo, glasi:

H3: Pretpostavlja se da narod vaspitanje posmatra kao značajno, ali ne svemoćno, da u narodnoj (folk) pedagogiji postoji preplitanje nativističkih i empirističkih shvatanja.

Vaspitanje se shvata i definiše na različite načine i postoje brojna različita shvatanja i teorije o procesu vaspitanja. U pedagoškoj teoriji postoje brojna neslaganja po pitanju vaspitanja, a jedno od značajnih svakako jeste i pitanje faktora koji utiču na vaspitanje i formiranje ličnosti pojedinca. Dok je jedna grupa pedagoga smatrala da su u procesu vaspitanja i formiranja ličnosti ključni nasljedni, biološki faktori, zastupajući nativističku teoriju, sa druge strane su prisutna i podjednako zastupljena shvatanja po kojima presudan uticaj ima vaspitanje u užem smislu, odnosno, namjerni uticaji koji se na pojedinca vrše iz spoljašnje sredine, što je suština empirističkih teorija vaspitanja. Kroz analizu narodnih poslovice došli smo do saznanja da i u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori postoji protivrječnost nativizma i empirizma, odnosno, da su prisutna različita viđenja i shvatanja procesa vaspitanja i formiranja ličnosti i faktora koji na taj proces utiču.

U narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutno je shvatanje po kojem je za proces vaspitanja i formiranja ličnosti ključni faktor nasljeđe, odnosno, urođene predispozicije pojedinca. Kako iz narodnih poslovice možemo zaključiti, narod smatra da čovjek može postati samo ono za šta ima urođene predispozicije, a proces formiranja ličnosti podrazumijeva samo razvijanje već postojećih karakteristika. U prilog navedenom stoje narodne poslovice koje govore o tome da za sve što se vaspitanjem želi postići na planu formiranja ličnosti, moraju postojati predispozicije:

Iz svakog panja ne može se svetac istesati (Karadžić, 1969: 100)

Kakvo drvo, takav klin (Koprivica, 2016: 77)

Ne pravi se buket od svake travke (Koprivica, 2016: 115)

Nije svako drvo za držalo (Koprivica, 2016: 123)

Ne raste svako drvo za gusle (Ivanović, 2015: 217)

Nije krava naučila orati (Karadžić, 1900: 265)

Prema narodnim shvatanjima u Crnoj Gori, izuzetna važnost se, dakle, pridaje biološkim predispozicijama i dominantno je shvatanje po kojem nasljeđe ima presudnu ulogu u formiranju ličnosti pojedinca. Kako se u analiziranim narodnim poslovicama ističe, u kontekstu nasljeđa i urođenih predispozicija, posebna važnost pridaje se samom rodu od kojeg pojedinac potiče, odnosno, roditeljima od kojih djeca nasljeđuju osobine i predispozicije koje se kasnije, tokom života i pod uticajem spoljašnjih faktora razvijaju. Prema narodnim (folk) shvatanjima u Crnoj Gori, porod je uvijek onakav kakav je rod od kojeg potiče, a o tome govore brojne narodne poslovice iz našeg korpusa. Mi ćemo kao primjer na osnovu kojeg izvodimo ovaj zaključak, istaći samo nekoliko najreprezentativnijih narodnih poslovice, dok su svi ekscerpirani primjeri dati u Prilogu 1 – *Narodne poslovice*:

Ne pada iver daleko od klade (Narodne poslovice, 1976: 10)

Vino od loze, mlijeko od koze, čovjek od čovjeka (valja) (Karadžić, 1849: 68)

Što je od šta palo – porod je kao i onaj ko ga je rodio (Karadžić, 1849: 313)

Čovjek od čoeaka (i on je dobar i stari su mu dobri bili) (Karadžić, 1969: 349)

De će kruška no pod krušku (Karadžić, 1969: 78)

Ovakav stav se dalje potvrđuje i u primjerima koji se odnose na roditelje i karakteristike koje djeca od njih nasljeđuju. Može se reći da se u narodnim poslovicama u velikoj mjeri ističe važnosti roditelja, odnosno, važnost karakteristika koje djeca nasljeđuju od roditelja. Biološke predispozicije djece se, prema narodnim shvatanjima, prvenstveno vezuju za roditelje i njihove karakteristike, te se smatra da su djeca upravo onakva kakvi su njihovi roditelji, odnosno, da nasljeđuju kako pozitivne tako i negativne karakteristike od svojih roditelja, a da te karakteristike imaju tendenciju da se zadržavaju tokom cijelog života i da oblikuju cjelokupno ponašanje i osobine djeteta, uprkos svim kasnijim spoljašnjim uticajima koji se vrše na pojedinca. U skladu sa ovim stavom, narod smatra da se dijete može čak i unaprijed, još od rođenja ili u periodu ranog djetinjstva, procijeniti kao dobro ili kao loše, prema karakteristikama njegovih roditelja:

Ako je zao otac, sin je, obično, još gori (Radović, 1975: 53)

Kakav otac takav sin (Karadžić, 1969: 124)

Kakva mati takva i šći (Karadžić, 1969: 124)

Kaži čiji si, da ti kažem kakav si (Ivanović, 2015: 141)

Mila žena milu decu rađa (Radović, 1975: 88)

Od zle ptice, zlo i pile (Ivanović, 2015: 241)

Koliko narod u Crnoj Gori vjeruje u moć nasljeđa i bioloških predispozicija, potvrđuje se dodatno u narodnim poslovicama kojima se ističe da od roda koji nije dobar ni porod dobar biti neće, pa zato bolje da od takvog roda poroda i nema. Iako se porod, kako smo ranije mogli vidjeti, po narodnom viđenju izuzetno cijeni i smatra bogatstvom i srećom, kako za porodicu tako i za društvo u cjelini, to ipak nije slučaj uvijek, već je porod, u situacijama kada postoji mogućnost za negativne biološke predispozicije, čak i nepoželjan. Jedan od primjera je narodna poslovice:

Od zla roda nek nije poroda (Narodne poslovice, 1976: 11)

Izuzetnoj izraženosti, pa i dominantnosti nativističkih shvatanja u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, svjedoči dodatno i to da narodna shvatanja idu do krajnosti prema kojoj se urođene karakteristike pojedinca tokom života ne mogu značajno mijenjati, već da imaju tendenciju zadržavanja tokom cijelog života, bez obzira na sve spoljašnje uticaje koji se na pojedinca vrše od strane roditelja ili okruženja. Ovakvim stavom ističe se da je vaspitanje kao skup namjernih, organizovanih i svjesnih uticaja koji se na pojedinca vrše sa ciljem oblikovanja njegove ličnosti, nemoćno u odnosu na urođene predispozicije i nasljedni faktor. Neki od reprezentativnih primjera narodnih poslovice kojima se ovo potvrđuje su:

Ako nekome nešto nije dalo majčino mlijeko, nije ni kravlje (Koprivica, 2016: 14)

Što se grbo rodi, vrijeme ne ispravi (Koprivica, 2016: 174)

Što se zlo rodi, naopako do groba odi (Radović, 1975: 54)

Što se s kim rodilo, od onoga se ne oduči (Karadžić, 1849: 314)

Iz vrane što ispane, teško soko postane (Karadžić, 1900: 119)

Što kolijevka zaljuljala to motika zakopala –što se s čovekom rodi o ga prati do smrti (Karadžić, 1900: 451)

Iako je nativizam, kako iz prethodno navedenog možemo vidjeti, izuzetno zastupljen u narodnim (folk) stavovima o vaspitanju, ipak se mora napomenuti da u narodnim poslovicama postoje i primjeri kojima se ističe da mogu postojati „odstupanja“ od nasljednih faktora, odnosno, da osobine ličnosti djeteta, karakteristike, pa i obrasci ponašanja uopšte, nekada mogu biti drugačiji u odnosu na ono što je u skladu sa urođenim predispozicijama i što se kao posljedica istih očekuje. O ovakvim situacijama riječ je u narodnim poslovicama u kojima se najčešće ističe da i od dobrih roditelja djeca nekada mogu biti loša, dok su nešto rjeđi oni primjeri u kojima se govori o obrnutoj situaciji. Primjeri kojima se navedeno potvrđuje su:

I junak rđu rodi (Koprivica, 2016: 65)

I dobro drvo ne rađa sve jednako dobro voće (Ivanović, 2015: 112)

U svaki rod ima po jedan izrod (Ivanović, 2015: 292)

Kako u pedagoškim teorijama, može se reći da tako i u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, postoji protivrječnost između nativističkih shvatanja sa jedne, i empirističkih shvatanja sa druge strane. Ovome u prilog stoji to da se u narodnim poslovicama koje smo prikupili i analizirali, pored prethodno navedenog isticanja značaja nasljednih, bioloških faktora, postoje i brojni primjeri u kojima se naglašava da je proces formiranja ličnosti značajno uslovljen i namjernim i organizovanim uticajima koji se iz okruženja vrše na pojedinca, a kojima se podstiče razvoj društveno poželjnih osobina i obrazaca ponašanja. O tome koliku ulogu, prema narodnom viđenju, u formiranju ličnosti i oblikovanju ponašanja pojedinca mogu imati uticaji iz okruženja, govori sljedeći primjer:

Baci dijete među ovce, pa će naučiti da bleji (Koprivica, 2016: 17)

Iz ovog primjera stiče se utisak da stečeno znanje i stečene osobine ipak nadvladavaju naslijeđene i urođene predispozicije. Prema ovom primjeru, čak i ako postoje određene predispozicije, da bi se one održale i razvijale tokom života, neophodno je podsticati ih i usmjeravati njihov dalji razvoj, dok sa druge strane, ako za neko ponašanje ili osobine ličnosti i ne postoje odgovarajuće predispozicije, ako je pojedinac od najranijeg perioda konstantno izložen uticajima koji podstiču njihov razvoj, one će se na kraju i formirati, odnosno, razviti. Podsticanje i usmjeravanje razvoja urođenih predispozicija je zadatak i odgovornost roditelja, okruženja, društvene sredine u kojoj pojedinac živi, uključujući sve faktore iz te sredine, dakle, rezultat vaspitanja u užem smislu – vaspitanja kao skupa namjernih i organizovanih uticaja koji se vrše na pojedinca kako bi se kod njega formirale poželjne karakteristike. Sam značaj vaspitanja kao procesa oblikovanja ličnosti djece, ističe se u sljedećim primjerima narodnih poslovice:

Ako se ne uglača, ni dragi kamen ne svijetli (Ivanović, 2015: 15)

Niko se nije naučen rodio (Narodne poslovice, 1983: 68)

Iz jednog drveta ikona i lopata biva (Karadžić, 1900: 120)

Ako želimo da mlado stablo donosi dobre plodove, moramo ga stalno potkresivati (Ivanović, 2015: 9)

Prema ovim shvatanjima, vaspitanje ima veoma važnu ulogu u procesu formiranja ličnosti, pa se iz tog razloga smatra veoma značajnim za djecu i njihovo odrastanje, kao i za cjelokupan njihov kasniji život:

Dobro vaspitanje je najveće blago koje možemo ostaviti djeci (Koprivica, 2016: 42)

Sljedeće pitanje koje se ovdje može postaviti, a koje proizlazi iz empirističkog shvatanja vaspitanja, jeste pitanje koji faktori iz okruženja mogu uticati na oblikovanje ličnosti pojedinca. Prethodno smo naveli da se pod vaspitanjem podrazumijevaju brojni raznovrsni uticaji, počev od uticaja roditelja i porodice, dalje preko škole i obrazovanja, pa sve do vršnjaka i drugih uticaja iz društvene sredine u kojoj pojedinac živi i odrasta. U narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori, takođe se prepoznaje značaj različitih faktora, prvenstveno roditelja i društvenog okruženja, a u nastavku ćemo kratko analizirati kako se posmatra svaki od njih.

Prema narodnom viđenju, značajnu ulogu imaju prvenstveno roditelji, a njihova uloga se ističe na sljedeći način:

Kako majka prede, tako kći tka (Koprivica, 2016: 78)

Što čine deca – što vide od oca (Karadžić, 1900: 456)

Pleti kotac kao ti i otac – radi i živi onako kao što ti je i otac (Karadžić, 1849: 230)

Mladi vo se uči orati od starijeg (Ivanović, 2015: 192)

Iz navedenih primjera možemo zaključiti da se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori ističe značaj učenja po modelu, kao i uloga ugledanja djece na odrasle, te identifikacija djece sa roditeljima i usvajanje obrazaca ponašanja od roditelja. Pored uloge roditelja, kako narod smatra, u vaspitanju djece učestvuju i drugi faktori. Jedan od faktora koji se u narodnim poslovicama ističe kao značajan, jeste uticaj društva, odnosno, društvenog okruženja u kojem pojedinac odrasta:

S kakim si do podne onaki si po podne (Karadžić, 1969: 287)

S kim si onaki si (Karadžić, 1969: 287)

Prijatelj luda lud se učini (Ivanović, 2015: 259)

Baci dijete među ovce, pa će naučiti da bleji (Koprivica, 2016: 17)

Sljedeće pitanje koje smo na osnovu analiziranih narodnih poslovice uočili kao vrijedno pažnje jeste pitanje perioda pogodnog za vaspitanje i oblikovanje ličnosti pojedinca. Prethodno je bilo riječi o tome da se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori najpogodnijim periodom za učenje i vaspitavanje smatra rano djetinjstvo:

Dok je drvo mlado mož' ga savijati kud hoćeš (Karadžić, 1969: 90)

Dok je šiba tanka treba je ispravljati (Karadžić, 1969: 64)

Mlado se drvo savija (Narodne poslovice, 1983: 64)

Prema narodnom viđenju, dijete kao nezrelo biće koje tek postaje odrastao čovjek, upravo u toj fazi „postajanja“, najpodložnije je uticajima i tada najbolje može učiti, pa se u narodnim poslovicama sugerše da sa vaspitanjem treba početi što ranije:

Od malena se trn oštri (Ivanović, 2015: 242)

Uči dijete dok u kolijevci leži (Ivanović, 2015: 297)

Ovakav stav se dodatno potvrđuje shvatanjem da se odrastao čovjek ne može mijenjati i ponovo oblikovati, već da samo ono što se u djetinjstvu uradi ostaje za cijeli život, odnosno, osobine koje su formirane u ranom djetinjstvu zadržavaju se i kasnije i predodređuju kasnije ponašanje čovjeka. Ovaj stav istaknut je u sljedećim primjerima narodnih poslovice:

Staro drvo slomi, ne ispravi (Koprivica, 2016: 153)

Star se vo ne uči orati (Ivanović, 2015: 277)

Zaludu se star vo uči orati (Karadžić, 1900: 101)

Mator se konj ne uči igrati (Karadžić, 1849: 174)

Matora drva ne dadu se presađivati (Karadžić, 1849: 174)

Sa druge strane, treba istaći i primjere koji stoje kao suprotnost navedenom stavu, a koji govore o tome da se učenje i vaspitanje ne svodi samo na period ranog djetinjstva, već da se nastavlja i kasnije. Poznato je da je u pedagoškoj teoriji danas sve aktuelnije shvatanje vaspitanja i učenja kao procesa koji traje tokom cijelog života i sve se više posvećuje pažnja konceptu cjeloživotnog učenja. Iako bi se za ovaj koncept i ovakvo viđenje procesa vaspitanja i učenja moglo pomisliti da je nov i da nije prisutan u narodnoj (folk) pedagogiji koja je zasnovana značajnim dijelom na tradicijskim shvatanjima, ipak u narodnim poslovicama postoje primjeri koji govore suprotno. Dakle, u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutna su i shvatanja po kojima se vaspitanje i učenje odvija tokom cijelog života:

Dobar pop do smrti se uči (Karadžić, 1969: 59)

Čovjek se do smrti uči (Karadžić, 1969: 349)

Čovjeku nikad pameti dosta (Koprivica, 2016: 170)

Čovjek se uči dok je živ, i živi dok uči (Ivanović, 2015: 311)

Imajući u vidu sve rezultate do kojih smo došli u ovoj analizi možemo reći da je postavljena istraživačka hipoteza potvrđena. Kada je riječ o moći vaspitanja, može se zaključiti da u narodnoj (folk) pedagogiji, kao i u pedagoškim teorijama, postoji zastupljenost i empirizma i nativizma, odnosno, da se vaspitanje smatra važnim i da ima značajan uticaj na formiranje ličnosti pojedinca, ali da se ne može reći da je svemoćno, već da je značajna i uloga koju imaju urođene, biološke predispozicije. Kada je riječ o urođenim predispozicijama, narod u Crnoj Gori kao veoma značajan faktor ističe rod, odnosno, karakteristike roditelja, koje djeca nasljeđuju i koje se, po narodnom viđenju zadržavaju tokom cijelog života. Sa druge strane, moć vaspitanja se, takođe, ističe, vaspitanje se smatra značajnim u podsticanju razvoja urođenih predispozicija, tako da je, prema nekim primjerima, uloga vaspitanja i presudna za oblikovanje osobina ličnosti. Dakle, možemo reći da su u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori podjednako zastupljena i nativistička i empiristička shvatanja, te da je prisutna i protivrječnost u stavovima. U prilog empirističkim shvatanjima procesa vaspitanja svakako stoje i shvatanja po kojima se vaspitanje odvija u toku ranog djetinjstva, ili, prema nekim shvatanjima, tokom cijelog života. Ovdje ponovo možemo istaći različitosti, pa i suprotnosti u shvatanjima – od onih prema kojima se vaspitanje i formiranje ličnosti odvija samo u ranom djetinjstvu, do onih prema kojima se ličnost oblikuje i mijenja tokom cijelog života, što ukazuje na prisustvo koncepta cjeloživotnog učenja u narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori.

Opšti zaključak do kojeg dolazimo kada je riječ o viđenju vaspitanja jeste da u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori postoje različita shvatanja i protivrječnosti u stavovima, te da je ključno pitanje, zapravo, koji od tih stavova i shvatanja dominiraju, odnosno, koji su u praksi više zastupljeni, jer utemeljenje u proučavanoj pisanoj građi postoji za različite stavove.

3.4. Rod u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori

Pored djeteta, djetinjstva i vaspitanja, u ovom radu smo izdvojili još dvije teme za koje smo smatrali da u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori mogu biti specifične i vrijedne pažnje, a to su teme rod i disciplina. Prva tema i pitanje kojem se u ovom poglavlju posvećuje pažnja, jeste rod, odnosno, narodno viđenje roda i položaj muške i ženske djece u porodici i u društvu uopšte, prema narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori. Na osnovu rezultata prethodno sprovedenih istraživanja na temu roda, patrijarhata i položaja žena u Crnoj Gori, izvedena je sljedeća istraživačka hipoteza:

H4: Pretpostavlja se da rod igra važnu ulogu u narodnom viđenju i vaspitanju djeteta (prisutno je favorizovanje muške u odnosu na žensku djecu).

Društveno-kulturni kontekst Crne Gore poznat je po tome da su se duboko ukorijenjene patrijarhalne vrijednosti i do danas u značajnoj mjeri zadržale i da značajno oblikuju život ljudi uopšte, a samim tim i vaspitnu praksu. U patrijarhalnoj kulturi i vrijednostima u Crnoj Gori položaj žene u porodici i u društvu je položaj podređenosti u odnosu na muškarce, što je potvrđeno rezultatima više istraživanja (Milić, 2015; Rakonjac, 2020). Imajući u vidu ovu činjenicu, uz pretpostavku da se patrijarhalne vrijednosti odražavaju i na shvatanje djeteta i na proces vaspitanja, jedan od zadataka koji smo u ovom istraživanju postavili jeste da utvrdimo kako se u narodnim poslovicama predstavlja rod djece, te da li postoje značajne razlike u viđenju muške i ženske djece u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori.

Razmatrajući narodne poslovice došli smo do saznanja da postoje značajne razlike u samom posmatranju muške i ženske djece iz ugla narodne (folk) pedagoške koncepcije, te da je prisutno favorizovanje muške u odnosu na žensku djecu. U korpusu narodnih poslovice na kojem smo ovo istraživanje bazirali, prisutan je veliki broj primjera u kojima se o muškom potomstvu govori u pozitivnoj konotaciji, kao i onih u kojima se pridaje značaj i samom rođenju muške djece:

Kad se detić rodi, i cigle se na kući vesele (Koprivica, 2016: 75)

Lasno je dijete imati, ma je teško sina imati (Karadžić, 1969: 166)

Njeguje ga kao majka jedinca (Narodne poslovice, 1976: 10)

Prvo pa muško-aferim (Koprivica, 2016: 140)

Ko nema sokola, i kukavici se veseli (ako nema sina, veseli se i kćeri) (Narodne poslovice, 1976: 11)

Slične primjere koji se odnose na žensku djecu i rođenje ženskog djeteta, a kojima bismo mogli opovrgnuti prethodno istaknuti stav, nijesmo zabilježili u našem korpusu. O ženskoj djeci se govori samo u suprotnoj, negativnoj konotaciji, gdje se ističe da su ženska djeca nepoželjna u porodici, odnosno, da samo rođenje ženskog djeteta, ne samo što se daleko manje vrednuje za odnosu na mušku djecu, već se ženska djeca posmatraju kao nesreća za porodicu, što se iskazuje u narodnim poslovicama:

Plače vatra – đevojka se rodila (Koprivica, 2016: 136)

Žitni kupac i đevojački otac ne mogu srećni biti – đevojački otac zna se zašto, a žitni kupac zato što je grijehota trgovati onom stvari bez koje se ne može živjeti (Karadžić, 1849: 103)

Žensko li je, proketo je (Ivanović, 2015: 96)

Razlog zašto se ženska djeca smatraju manje vrijednom u odnosu na mušku djecu, pronalazi se u tome što se muška djeca posmatraju kao nasljednici roditelja, oni koji će očuvati prezime i rod, dok sa ženskom djecom to nije slučaj. Djevojčice, po narodnom viđenju, čim odrastu udaju se i tako prestaju biti dio svoje porodice, postaju dio druge porodice i tako postaju „tuđe“, te kao takve ne mogu biti prave nasljednice svojih roditelja, jer ne čuvaju prezime i rod svojih roditelja, već postaju pripadnice druge porodice, drugog roda i prezimena:

Žensko je tuđa sreća (Koprivica, 2016: 55)

Žensko je tuđa večera (Koprivica, 2016: 55)

Kćeri su tuđa večera (Koprivica, 2016: 94)

Đevojke su tuđa sreća (Radović, 1975: 83)

Zapažanje kojim se potvrđuje da se ženska djeca i u samom procesu vaspitanja posmatraju kao manje važna u odnosu na mušku djecu jeste i shvatanje discipline, o kojoj će više riječi biti u narednom poglavlju, a ovdje ćemo se samo kratko osvrnuti na odnos discipline i roda, odnosno, fizičkog kažnjavanja i roda djeteta. Kada je riječ o vaspitanju ženske djece, u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori smatra se da se prema ženskoj djeci treba primjenjivati veoma stroga disciplina. Narodne poslovice koje smo analizirali govore o tome da je u vaspitanju ženske djece poželjno primjenjivanje čak i fizičkog kažnjavanja. Fizičko kažnjavanje se u narodnim poslovicama posebno vezuje za žensku djecu, posebno se naglašava fizičko kažnjavanje ženske djece, dok za mušku djecu nema sličnih primjera. Primjeri narodnih poslovice kojima se ovo potvrđuje su:

Na pseto zamahni a devojku udri (držati je pod zaptom) (Karadžić, 1969: 190)

Udri djevojci mjesto gdje sjedi (Žensko dijete se u staro vrijeme vaspitavalo vrlo strogo)

(Narodne poslovice, 1976: 9)

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da je postavljena pomoćna istraživačka hipoteza potvrđena ovim istraživanjem. Sve narodne poslovice koje govore o rodu i o položaju ženske i muške djece u porodici i u društvu, stoje u prilog pretpostavci da se muška djeca, po narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, favorizuju u odnosu na žensku djecu. Ovim istraživanjem je postavljena istraživačka hipoteza, dakle, u potpunosti potvrđena, bez dokaza i primjera kojima se tačnost postavljene hipoteze dovodi u pitanje ili kojima se opovrgava stav koji smo ispitivali.

U narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, kao posljedica duboko ukorijenjenih patrijarhalnih vrijednosti, prisutno je favorizovanje muške u odnosu na žensku djecu po različitim osnovama – počev od favorizovanja samog rođenja muškog djeteta, koje je uvijek praćeno radošću i veseljem roditelja i porodice, što nije slučaj sa ženskom djecom, dalje preko toga da se u narodnoj (folk) pedagogiji sugerše da se ženska djeca vaspitavaju strože u odnosu na mušku djecu, da ih treba više „držati pod kontrolom“, pa sve do toga da se muška djeca posmatraju kao porodici pripadajuća, muška djeca su jedino pravo potomstvo, dok su ženska djeca „tuđa sreća“ ili „tuđa večera“, pri čemu se posebno ističe upravo to da su „tuđa“, jer ženska djeca, kako to narod shvata, ne pripadaju porodici iz koje potiču, pa stoga i nijesu prave nasljednice roditelja i svog roda i prezimena.

3.5. Disciplina u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori

Druga kategorija (uz kategoriju roda) koju smo, pored djeteta, djetinjstva i vaspitanja, izdvojili kao potencijalno specifičnu i, svakako, vrijednu pažnje u proučavanju narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori, jeste disciplina i narodno viđenje fizičkog kažnjavanja kao vaspitnog sredstva. Istraživačka hipoteza od koje polazimo u ovom istraživanju je sljedeća:

H5: Pretpostavlja se da se u narodnoj (folk) pedagogiji fizičko kažnjavanje posmatra kao značajno sredstvo disciplinovanja djece.

Pitanje discipline je u pedagogiji veoma značajno pitanje o kojem su prisutni različiti stavovi. Sa jedne strane, pitanja discipline i danas prožimaju stavovi po kojima je fizičko kažnjavanje djece značajno i poželjno vaspitno sredstvo, dok su sa druge strane sve prisutniji stavovi da fizičko kažnjavanje ne bi trebalo primjenjivati i da su njegovi efekti češće negativni nego pozitivni. Kada je riječ o narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori, može se reći da su prisutna oba stava, te da je i ovdje prisutno sukobljavanje ove dvije suprotnosti. Sa jedne strane, brojni su primjeri narodnih poslovice koje stoje u prilog tome da narod fizičko kažnjavanje djece posmatra kao značajno i poželjno vaspitno sredstvo, dok sa druge strane bilježimo i podjednako česte primjere kojima se ističe da fizičko kažnjavanje nema uvijek pozitivne efekte na vaspitanje, te da stoga ne bi trebalo ni da bude primjenjivano u procesu disciplinovanja.

Kada je riječ o prvoj situaciji, odnosno, o stavu po kojem je fizičko kažnjavanje poželjno vaspitno sredstvo, u dostupnom korpusu su prisutni brojni primjeri kojima se to potvrđuje, a mi ćemo ovdje izdvojiti neke od njih:

Batina je iz raja izašla (Koprivica, 2016: 17)

Dijete se tuče dok ne pođe na vodu (Koprivica, 2016: 41)

Što se pod prutom zapamti, to se lako ne zaboravi (Koprivica, 2016: 175)

Ko nije tučen, nije naučen (Ivanović, 2015: 154)

Tuci dijete prije belaja (Koprivica, 2016: 158)

Zanimljivo zapažanje na koje nailazimo u primjerima analiziranih narodnih poslovice, jeste to da se fizičko kažnjavanje često dovodi u vezu sa rodom djece (što smo u prethodnom poglavlju samo kratko spomenuli), pri čemu se akcenat stavlja na strogu disciplinu i fizičko kažnjavanje prvenstveno ženske djece, dok vezano za mušku djecu nijesu prisutni slični primjeri. Primjeri narodnih poslovice na osnovu kojih dolazimo do ovog saznanja su sljedeći:

Na pseto zamahni a djevojku udri (držati je pod zaptom) (Karadžić, 1969: 190)

Udri djevojci mjesto gdje sjedi (Žensko dijete se u staro vrijeme vaspitavalo vrlo strogo)
(Narodne poslovice, 1976: 9)

Kada govorimo o drugoj situaciji, odnosno, o shvatanjima po kojima fizičko kažnjavanje nije poželjno vaspitno sredstvo, može se reći da je, prema rezultatima naše analize, prisutan i podjednako zastupljen i ovakav stav. Ne možemo zanemariti brojne primjere narodnih poslovice u kojima se govori o negativnim stranama fizičkog kažnjavanja djece, što stoji u prilog stavu da fizičko kažnjavanje ne treba primjenjivati u procesu disciplinovanja i vaspitavanja. Neki od takvih primjera su:

Ko se riječi ne boji, ne boji se ni batine (Narodne poslovice, 1983: 57)

Batinom se ne pravi svetac (Koprivica, 2016: 17)

Batina u raj ne ugoni (Radović, 1975: 73)

Udri zlo da je gore. Ko je od sebe rđav, ne možeš ga bojem dočerati da bude bolji
(Karadžić, 1849: 290)

Kad bi batina mogla naučiti čovjeka, vo bi bio najpametniji (Ivanović, 2015: 132)

Iako su o fizičkom kažnjavanju djece u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutni i stavovi za i stavovi protiv, ono oko čega možemo reći da nema dvosmislenosti i neusaglašenosti u narodnim poslovicama iz našeg korpusa, jeste stav da je u vaspitanju djece uvijek neophodna stroga disciplina i da „blago“ vaspitanje nije nikada dobro po djecu, pa samim tim ni poželjno. Primjeri koji to pokazuju su narodne poslovice:

Dijete mnogo milovano, nikad dobro vaspitano (Koprivica, 2016: 41)

Ko dijete suviše miluje, upropasti ga (Koprivica, 2016: 80)

Ako voliš svije dijete ne štedi prutić, ako ga mrziš, mazi ga (Ivanović, 2015: 8)

Disciplina za cilj ima da se kod djece razviju pozitivne, društveno poželjne i prihvatljive osobine ličnosti i oblici ponašanja, a prema onome što iz narodnih poslovice možemo zaključiti, u Crnoj Gori je kod djece poželjno razvijati, prije svega, poštovanje starijih i poslušnost. Djeca se, kao što smo prethodno mogli vidjeti, u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori predstavljaju kao bića koja imaju podređen položaj u odnosu na odrasle, pa kao takva treba da budu poslušna i da poštuju odrasle. Ovakva slika djece govori da su upravo ovo poželjne osobine i oblici ponašanja kod djece, koje disciplinovanjem treba podsticati i razvijati. O poslušnosti djece i potrebi za podsticanjem poslušnosti govore sljedeće narodne poslovice:

U mlađega pogovora nema (Karadžić, 1969: 333)

Dijete se tuče dok ne pođe na vodu (Koprivica, 2016: 41)

Poštuj starije pa će i tebe mlađi (Koprivica, 2016: 138)

Starijemu pogovora nema (Koprivica, 2016: 153)

De se stariji ne čuju tu bog ne pomaže (Karadžić, 1849: 100)

Kako stariji svira, onako mlađi valja da igra (Karadžić, 1900: 155)

Na osnovu analize i obrade narodnih poslovice, te saznanja do kojih smo došli, a koja se tiču discipline, možemo reći da je postavljena istraživačka hipoteza samo djelimično potvrđena, odnosno, da smo pored onoga što su očekivani rezultati, došli i do suprotnih saznanja. Osim saznanja koja potvrđuju da se fizičko kažnjavanje smatra važnim vaspitnim sredstvom, došli smo i do saznanja da su u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutni i stavovi po kojima fizičko kažnjavanje ne treba koristiti u disciplinovanju djece. Dakle, možemo reći da postavljena istraživačka hipoteza potvrđena, ali da je važno napomenuti da u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori postoje i suprotni stavovi po pitanju fizičkog kažnjavanja. Stav koji je svakako potvrđen jeste da se stroga disciplina smatra neophodnom u vaspitanju djece, te da kod djece treba, prije svega, razvijati poslušnost i poštovanje prema odraslima.

Prema narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, poželjnom se smatra stroga disciplina, koja ima za cilj razvijanje poslušnosti kod djece i poštovanje starijih. Što se tiče pogleda na fizičko kažnjavanje, u narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori su prisutna i u narodnim poslovicama podjednako zastupljena oba stava, tako da se, zapravo, postavlja jedino pitanje koji od ova dva stava preovladava u praksi, jer možemo reći da u narodnim poslovicama osnova postoji za prisustvo oba stava.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je da se dođe do saznanja o predstavama o djetetu i djetinjstvu u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, te da se formulišu obrisi narodne (folk) pedagoške koncepcije koja je karakteristična za crnogorski društveno-kulturni kontekst. Narodna (folk) pedagoška koncepcija formuliše se sintezom specifičnosti u okviru sljedećih kategorija: dijete, djetinjstvo, vaspitanje, rod i disciplina.

Istraživanje je bazirano na narodnim poslovicama koje se odnose na prethodno spomenute kategorije, a u skladu sa rezultatima do kojih smo na osnovu njih došli, možemo izvesti sljedeće zaključke za svaku od kategorija:

1. Rezultati istraživanja pokazali su da se dijete u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori posmatra kao biće koje je specifično u odnosu na odrasle i da mu se pridaje pažnja prevashodno kroz vrednovanje samog poroda. Karakteristike koje se prepoznaju kao specifične za dijete jesu pozitivne karakteristike poput naivnosti, iskrenosti, dobrote, pravednosti, ali i karakteristike djeteta kao „beskorisnog“ i „zavisnog“ bića kojem je neophodna pomoć, briga i zaštita odraslih, pa su djeca, samim tim, odgovornost i teret roditeljima. Što se tiče odnosa djece i roditelja, prema narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, djeca su u podređenom položaju u odnosu na odrasle i raspodjela moći se vrši po principu stariji-mlađi.
2. Kako rezultati analize narodnih poslovice pokazuju, djetinjstvo se u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori posmatra prvenstveno kao „prolazni“ i „prelazni“ period, koji se vrednuje kao značajan u dva konteksta: prvo, kao period iz kojeg nastaju odrasli ljudi i drugo, kao period koji je izuzetno pogodan za vaspitanje i oblikovanje ličnosti pojedinca.
3. Kada je riječ o moći vaspitanja, može se zaključiti da u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori podjednako zastupljena i nativistička i empiristička shvatanja, te da je prisutna i protivrječnost u stavovima. Kako rezultati ovog istraživanja pokazuju, vaspitanje se smatra važnim za formiranje ličnosti pojedinca, ali se ne može reći da je svemoćno, već značajnu ulogu imaju i urođene, biološke predispozicije. U prilog nativističkim shvatanjima, narod u Crnoj Gori kao veoma značajan faktor ističe rod, odnosno, karakteristike roditelja, koje djeca nasljeđuju i koje se, po narodnom viđenju zadržavaju tokom cijelog života, dok sa druge strane, empiristička shvatanja uporište imaju u shvatanjima po kojima se formiranje ličnosti odvija u toku ranog djetinjstva, ili, prema nekim shvatanjima, tokom cijelog života, što govori o važnosti vaspitanja u

tom procesu. Ovdje ponovo možemo istaći različitosti, pa i suprotnosti u shvatanjima – od onih prema kojima se vaspitanje i formiranje ličnosti odvija samo u ranom djetinjstvu, do onih prema kojima se ličnost oblikuje i mijenja tokom cijelog života.

4. Na osnovu rezultata do kojih smo došli utvrdili smo da je u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutno favorizovanje muške u odnosu na žensku djecu po različitim osnovama – počev od favorizovanja samog rođenja muškog djeteta, koje je uvijek praćeno radošću i veseljem roditelja i porodice, što nije slučaj sa ženskom djecom, dalje preko toga da se u narodnoj (folk) pedagogiji sugerše da se ženska djeca vaspitavaju strože u odnosu na mušku djecu, pa sve do toga da se muška djeca posmatraju kao porodici pripadajuća, muška djeca su jedino pravo potomstvo, dok su ženska djeca „tuđa sreća“ ili „tuđa večera“.

5. Isticanje važnosti fizičkog kažnjavanja kao uvijek poželjnog vaspitnog sredstva u narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori nije potvrđeno. Prema narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori, poželjnom se smatra stroga disciplina, koja ima za cilj razvijanje poslušnosti kod djece i poštovanje starijih, ali fizičko kažnjavanje se ne smatra uvijek poželjnim i isključivo pozitivnim. U narodnoj (folk) pedagoškoj koncepciji u Crnoj Gori prisutni su i u narodnim poslovicama podjednako zastupljeni stavovi za i protiv fizičkog kažnjavanja, tako da se, zapravo, postavlja jedino pitanje koji od ova dva stava u praksi preovladava.

Opšti zaključak koji možemo izvesti na osnovu svih rezultata ovog istraživanje jeste da su u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutni raznovrsni stavovi, kao i brojne nesuglasice i protivrječnosti u tim stavovima. Različitost stavova i prisustvo protivrječnosti govori da narodna (folk) pedagoška koncepcija u Crnoj Gori obuhvata kako negativne stavove koji su u suprotnosti sa aktuelnim i šire prihvaćenim pedagoškim principima, tako i one koji su pozitivni i koji se i danas mogu primjenjivati. Shodno navedenom, pravo pitanje koje se postavlja jeste koja od ovih shvatanja su, zapravo, u praksi primjenljivija, odnosno, koja shvatanja dominiraju u prihvaćenim konceptima ili u implicitnim teorijama, a odgovor na ovo pitanje podrazumijeva upravo ispitivanje stavova pripadnika crnogorskog društveno-kulturnog konteksta, što zahtijeva empirijsko, terensko istraživanje.

Imajući u vidu rezultate do kojih smo došli u svakoj od proučavanih kategorija, može se reći da je glavna istraživačka hipoteza ovim istraživanjem potvrđena: u narodnoj (folk) pedagogiji u Crnoj Gori prisutne su brojne specifičnosti u okviru predstava o djetetu i djetinjstvu, a sintezom svih ovih specifičnosti mogu se formirati obrisi svojevrsne narodne (folk)

pedagoške koncepcije. Ovim istraživanjem smo, makar donekle, uspjeli da „ocrtamo“ polazna načela narodne (folk) pedagogije u Crnoj Gori, što može poslužiti kao osnova za dalja istraživanja ove tematike.

Svakako, kod rezultata ovog istraživanja treba imati u vidu i neka od ograničenja koja mogu uticati na pouzdanost dobijenih rezultata. Jedno od ograničenja koje treba imati u vidu, jeste to što je istraživanje bazirano na narodnim poslovicama, što je samo jedan segment koji nam nudi uvid u to kako narod vidi dijete i djetinjstvo, što nije dovoljno za dobijanje iscrpnih podataka na ovu temu. Za potpunu sliku djeteta i djetinjstva i cjelovit koncept narodne (folk) pedagogije, što je ujedno i jedna od preporuka za dalja istraživanja, najpogodnije bi bilo, uz analizu pisane građe (narodnih poslovice, ali i druge forme kao što su narodne epske i lirske pjesme, bajke, novele, legende, anegdote, narodne priče, basne i sl.), sprovesti terensko istraživanje, intervjuisanje pripadnika crnogorskog društveno-kulturnog konteksta, jer na taj način se mogu dobiti potpuniji podaci o tome koji principi su zaista prisutni u narodnim, laičkim koncepcijama u Crnoj Gori.

LITERATURA

1. Arijes, F. (1989). *Vekovi djetinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Asadovich, T. A. (2023). Uzbek folk pedagogy. *Science and Innovation, International Scientific Journal*. 2 (1), 10–13.
3. Bandur, V. i Potkonjak, N. (1999). *Metodologija pedagogije*. Beograd: Savez pedagoških društava Jugoslavije.
4. Bruner, Dž. (2000). *Kultura i obrazovanje*. Zagreb: Eduka.
5. Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Carspecken, P. F. (1996). *Critical Ethnography in Educational Research. A Teoretical and Practical Guide*. New York: Routledge.
7. Dahlberg, G. Moss, P. Pence, A. (2005). *Beyond Quality in Early Childhood Education and Care: Postmodern Perspectives*. London: Falmer Press.
8. Delibašić, R. (2012). *Pedagogija po narodu u Crnoj Gori*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
9. Džejs, A. Dženks, K. i Praut, A. (2004). Teoretisanje o detinjstvu. U: Tomanović, S. (ur.) *Sociologija djetinjstva – sociološka hrestomatija* (str.142–166). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
10. Dženks, K. (2004). Postmoderno dete. U: Tomanović, S. (ur.) *Sociologija djetinjstva – sociološka hrestomatija* (str.96–109). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
11. Frenes, I. (2004). Dimenzije djetinjstva. U: Tomanović, S. (ur.) *Sociologija djetinjstva – sociološka hrestomatija* (str. 110–132). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
12. Guć, M. Barbir J. i Kovačević S. (2021). Implicitne pedagogije odgajatelja. *Društvene devijacije*. 6 (1), 2–10.
13. Gvozdenović, K. (2023). *Postajanje djetetom u Japanu*. Beograd: Sakura publishing.
14. Hendrick, H. (2005). Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretative Survey, 1800 to the Present. U: James, A. Prout, A. (ur.) *Contructing and Reconsteucting Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (str. 33–61). London: Flamer press.
15. Ilić, M. i Bojović, Ž. (2015). Folk pedagogije u kontekstu obrazovanja nastavnika. *Nastava i vaspitanje*. LXIV, br.4, str. 781–793.

16. Ilić, M., Bojović, Ž. i Sudzilovski, D. (2016). Teachers' Folk Pedagogies. *Collection of Papers of the Faculty of Philosophy of Priština*. 46 (3), str. 87–102.
17. James, A. i Prout, A. (2005). Contructing and Reconsteucting Childhood. U: James, A. Prout, A. (ur.) *Contructing and Reconsteucting Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (str. 1-7). London: Flamer press.
18. Jovanović, O. (2013). Uticaj implicitnih nastavničkih uverenja na učenje i razvoj učenika. *Godišnjak za psihologiju*. 10 (12), str. 55–68.
19. Knežević-Florić, O. i Ninković, S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju.
20. Kon, I.S. (1988). *Dete i kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
21. Marinković, L. (2014). Perspektive razumevanja djetinjstva i implikacije na prakse. *Krugovi djetinjstva*, br. 3, str. 62–64.
22. Marinković, S. (2013). Viđenje djeteta i djetinjstva iz ugla narodne pedagogije. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta*. 16 (15), str. 23–36.
23. Marković, T. (2013). Uticaj društvenog, kulturnog i obrazovnog konteksta na shvatanje deteta i odnosa prema detetu. *Krugovi djetinjstva*, br. 2, str. 87–112.
24. Marojević, J. (2018). *Autonomija djeteta i institucionalni model djetinjstva u Crnoj Gori* (doktorska disertacija). Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore.
25. Milić, A. (2011). Dete i detinjstvo. U: Nenadić, M. (ur.) *Sociologija djetinjstva – hrestomatija* (str. 3-15). Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru.
26. Milić, Z. (2015). *Tuđa večera*. Podgorica: CID.
27. Miodragović, J. (2009). *Narodna pedagogija u Srba ili kako naš narod podiže porod svoj*. Beograd: Radio Televizija Srbije.
28. Miškeljin, L. (2017). U kakvo vaspitanje verujemo. U: Srančić, M. Tadić, A. i Nikolić, T. (ur.) *VasPITANJE danas: zbornik radova* (str.26–31). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.
29. Miškeljin, L. (2022). *Detinjstv(a)o – konceptualizacije i kontekstualizacije. Implikacije za praksu predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.
30. Murchison, J. M. (2010). *Etnography Essentials: Designing, Conducting and Presenting Your Research*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

31. Nenadić, M. (2011). Pojmovne i istorijske dimenzije djetinjstva. U: Nenadić, M. (ur.) *Sociologija djetinjstva – hrestomatija* (str. 16-32). Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru.
32. Nenadić, M. (2012). Detinjstvo: biološka činjenica života i/ili društvena i kulturna tvorevina. *Sinteze*. Vol. 1, br. 2, str. 23–44.
33. Olson, D. R. i Bruner, J. S. (1996). Folk Psychology and Folk Pedagogy. U: Olson, D. R. i Torrance, N. (ur.) *The Handbook of Education and Human Development: New Models of Learning, Teaching and Schooling* (str. 9–27). Cambridge: MA: Blackwell.
34. Praut, A. i Džejs, A. (2004). Nova paradigma za sociologiju djetinjstva? Poreklo, obećanje i problemi. U: Tomanović, S. (ur.) *Sociologija djetinjstva – sociološka hrestomatija* (str. 51–76). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
35. Radulović, L. (2008). Dekonstrukcija diskursa materinstva na osnovu religijsko-magijske prakse. *Etnoantropološki problemi*. Vol. 3, br. 1, str. 159–176.
36. Rakonjac, M. (2020). Pod okriljem patrijarhata – društveni identitet žene u patrijarhalnoj kulturi crnogorskog društva. *Sociološka luča*, 14 (1), str. 58–70.
37. Spajić-Vrkaš, V. (1996). *Odrastanje u tradicijskoj kulturi Hrvata – Tučepi*. Zagreb: Naklada MD.
38. Strauss, S. (2001). Folk Psychology, Folk Pedagogy and Their Relations to Subject Matter Knowledge. U: Torff, B. i Sternberg, R. J. (ur.) *Understanding and Teaching the Intuitive Mind* (str. 217–242). Mahwah, NJ: Erlbaum.
39. Tobin, J. J. Wu, Y. H. i Davidson, D. H. (1989). *Preschool in Three Cultures Revisited: China, Japan, and the United States*. New Haven and London: Yale University Press.
40. Tomanović, S. (1996). Detinjstvo u istoriji – između ideje i prakse. *Sociologija*. Vol. 38, br. 3, str. 429–443.
41. Torff, B. (1999). Tacit Knowledge in Teaching: Folk Pedagogy and Teacher Education. U: Sternberg R. J. i Horvath J. A. (ur.) *Tacit Knowledge in Professional Practice: Researcher and Practitioner Perspectives* (str. 195–214). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
42. Torff, B. i Sternberg R. J. (2001). Intuitive Conceptions Among Learners and Teachers. U: Torff, B. i Sternberg, R. J. (ur.) *Understanding and Teaching the Intuitive Mind* (str. 3–27). Mahwah, NJ: Erlbaum.
43. Trebješanin, Ž. (2008). *Predstave o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Sofos.

44. Trebješanin, Ž. i Jovanić, G. (2014). Promene u shvatanju deteta u srpskoj kulturi u poslednjih dvadeset pet godina. *Primenjena psihologija*. 7(4), str. 549–563.
45. Tufekčić, A. (2009). Etnopedagogija kao znanstvena disciplina. *Školski vjesnik*. Vol. 58, br. 3, str. 265–279.
46. Tufekčić, A. (2013). Religijski odgoj djece u tradicijskoj kulturi. *Školski vjesnik*. Vol. 62, br. 1. str. 27–42.
47. Tufekčić, A. (2014). Growing up and upbringing in a traditional Bosnian-Herzegovinian family. *Wychowanie w Rodzinie*. IX (1). 63–91.
48. Vilig, K. (2016). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Beograd: Clio.
49. Vudhed, M. (2012). *Različite perspektive o ranom djetinjstvu: teorija, istraživanje i politika*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet u Beogradu i Centar za interaktivnu pedagogiju.
50. Zelizer, V. (2004). Od korisne do beskorisne i ponovo korisne? Nastupajući obrasci vrednovanja dece. U: Tomanović, S. (ur.) *Sociologija djetinjstva – sociološka hrestomatija* (str.77–95). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Izvori

1. Ivanović, S. (2015). *Crnogorske poslovice i izreke*. Podgorica i Beograd: Narodna knjiga i Miba books.
2. Karadžić, V. S. (1849). *Srpske narodne poslovice*. Beograd: Prosveta – Nolit.
3. Karadžić, V. S. (1900). *Srpske narodne pripovjetke, zagonetke i poslovice. Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beograd: Srpska kraljevska državna štamparija.
4. Karadžić, V. S. (1969). *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beograd: Nolit.
5. Koprivica, V. Đ. (2016). *Narodne poslovice*. Podgorica: 3M Makarije.
6. *Narodne poslovice* (1976). Beograd: Rad.
7. *Narodne poslovice* (1983). Beograd: Rad.
8. Radović, J. (1975). *Dobra nema đe ljudi nema – crnogorske narodne poslovice, izreke, kletve, blagoslovi*. Titograd: NIP „Pobjeda“.

PRILOZI

Prilog 1. Narodne poslovice

Karadžić, V. S. (1969). *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi.* Beograd: Nolit.

1. Ako je i zmija od srca je (str. 3)
2. Vruće se gvožđe kuje (str. 40)
3. Ili: Gvožđe se kuje dok je vruće (str. 41)
4. Gledaj konju je l debela vrata, a devojci kakva joj je majka (str. 42)
5. Gledaj majku, a uzmi šćercu (str. 42)
6. Djeca su nevjerna družina (str. 58)
7. Djeca su suhi grad (str. 58)
8. Dobar pop do smrti se uči (str. 59)
9. Dobro se proljeće iz rana poznaje (str. 61)
10. Dok je drvo mlado, mož' ga savijati kud hoćeš (str. 64)
11. Dok je šiba tanka, treba je ispravljati (str. 64)
12. Će će kruška no pod krušku (str. 78)
13. Ćeca se čude svačemu a ljudi ničemu (str. 78)
14. Ćeca su nevjerna vojska (jer samo jedu i troše a slabo pomažu) (str. 78)
15. Žitni kupac i devojački otac ne mogu srećni biti (str. 81)
16. Za neću se Ćeca biju (str. 84)
17. Iver ne ide daleko od klade (str. 94)
18. Iz jutra se vidi kakav će dan biti (str. 99)
19. Iz svakog panja ne može se svetac istesati (str. 100)
20. Kad se Ćetić rodi i tiple se na kući obesele (str. 120)
21. Kakav otac takav sin (str. 124)
22. Kakva mati taka i šći (str. 124)
23. Kakva majka takva i ćerka (str. 124)
24. Kakav otac takva djeca (str. 125)
25. Kako ko nikne tako i obikne (str. 127)
26. Krv nije voda (str. 160)

27. Lasno je dijete imati, ma je teško sina imati (str. 166)
28. Mlađem na volju a sebe na nevolju (str. 180)
29. Na mlađima svijet ostaje (str. 189)
30. Na pseto zamahni a đevojku udri (držati je pod zaptom) (str. 190)
31. Obila majka rodila obila junaka (str. 228)
32. Obilata majka, obilata i šći (str. 229)
33. Od dece ljudi bivaju (str. 232)
34. Od jednoga udarca ništa mu biti ne može (str. 233)
35. Od pruta biva veliko drvo (str. 235)
36. Po ocu se poznaje sin, a po majci šći (str. 255)
37. Po ocu sin a po materi kći poznaje se (str. 255)
38. Prvo se deci daje (str. 260)
39. Prut dok je mlad valja ga savijati (str. 265)
40. Sad jaja kakoću, a kokoši ćute (str. 273)
41. S kakim si do podne onaki si po podne (str. 287)
42. S kim si onaki si (str. 287)
43. Ti tuđim zubima hljeb jedeš (str. 317)
44. Udri zlo da je gore (str. 328)
45. U mlađega pogovora nema (str. 333)
46. Čovjek želi da je od svakoga bolji, a od sina da je gori (str. 348)
47. Čovjek od čoecka (i on je dobar i stari su mu dobri bili) (str. 349)
48. Čovjek se do smrti uči (str. 349)
49. Čovjek se uči dok je živ, a opet lud umre (str. 349)

Koprivica, V. Đ. (2016). *Narodne poslovice*. Podgorica: 3M Makarije.

50. Ako nekome nešto nije dalo majčino mlijeko, nije ni kravlje (str. 14)
51. Batina je iz raja izašla (str. 17)
52. Batinom se ne pravi svetac (str. 17)
53. Baci dijete među ovce, pa će naučiti da bleji (str. 17)
54. Bez malog nema ni velikog (str. 18)
55. Gledaj majku pa prosi đevojku (str. 33)

56. Dijete mnogo milovano, nikad dobro vaspitano (str. 41)
57. Dijete je kućna radost (str. 41)
58. Dijete se tuče dok ne pođe na vodu (str. 41)
59. Djetetu na volju, sebi tugu i nevolju (str. 41)
60. Djeca dok su mala piju mlijeko, kad odrastu „piju“ krv (str. 41)
61. Dobro vaspitanje je najveće blago koje možemo ostaviti djeci (str. 42)
62. Đeci na volju, sebe u nevolju (str. 52)
63. Će će kruška no pod krušku (str. 52)
64. Ćece i suda u kući nikad mnogo (str. 52)
65. Žensko je tuđa sreća (str. 55)
66. Žensko je tuđa večera (str. 55)
67. Zna se ko kosi, a ko vodu nosi (str. 62)
68. I junak rđu rodi (str. 65)
69. Kad se đetić rodi, i cigle se na kući vesele (str. 75)
70. Kakva njiva – takva i pšenica, kakav otac – takva i dječica (str. 77)
71. Kakvo drvo, takav klin (str. 77)
72. Kako majka prede, tako kći tka (str. 78)
73. Ko dijete suviše miluje, upropasti ga (str. 80)
74. Kćeri su tuđa večera (str. 94)
75. Lako je naučiti, al je muka odučiti (str. 95)
76. Mala djeca – mala briga, velika djeca – velika briga (str. 102)
77. Majka jednom rukom bije a drugom miluje (str. 102)
78. Mnogo treba vremena da od djeteta postane čovjek (str. 105)
79. Ne pravi se buket od svake travke (str. 115)
80. Nema tereta bez đeteta (str. 119)
81. Nije svako drvo za držalo (str. 123)
82. Od kamena ništa do kamena (str. 129)
83. Od malog biva golemo (str. 129)
84. Plače vatra – đevojka se rodila (str. 136)
85. Poštuj starije pa će i tebe mlađi (str. 138)
86. Prvo pa muško – aferim (str. 140)

87. Svaka rana pored srca, a đetinja posred srca (str. 146)
88. Sin majci utrobice da vadi ona njemu lice gladi (str. 148)
89. Staro drvo slomi, ne ispravi (str. 153)
90. Starijemu pogovora nema (str. 153)
91. Tuci dijete prije belaja (str. 158)
92. Čovjeku nikad pameti dosta (str. 170)
93. Što se grbo rodi, vrijeme ne ispravi (str. 174)
94. Što se pod prutom zapamti, to se lako ne zaboravi (str. 175)

Narodne poslovice (1976). Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“.

95. Udri djevojci mjesto gdje sjedi (Žensko dijete se u staro vrijeme vaspitavalo vrlo strogo). (str. 9)
96. Nigdje djece mnogo biti ne može (str. 9)
97. Neguje ga kao majka jedinca (str. 10)
98. Ne pada iver daleko od klade (str. 10)
99. Ne možeš ni od koga otrovan biti kao od svoje sreće (Niko ne može uvrijediti kao svoje dijete) (str. 11)
100. Ko nema sokola, i kukavici se veseli (ako nema sina, veseli se i kćeri) (str. 11)
101. Od zla roda nek nije poroda (str. 11)
102. Kakvo gnijezdo takva ptica, kakav otac takva djeca (str. 12)

Radović, J. (1975). Dobra nema đe ljudi nema – crnogorske narodne poslovice, izreke, kletve, blagoslovi. Titograd: NIP „Pobjeda“.

103. Ako je zao otac, sin je, obično, još gori (str. 53)
104. Ako krade otac, sin će krast i ubijati (str. 53)
105. Viđi majku, pa prosi djevojku (str. 53)
106. Viša deca – viša briga (str. 53)
107. Dobar je i takav kakav je, jer nije imao okle biti bolji (str. 53)
108. Đe se ne podižu maleni, tu ne narastaju golemi (str. 53)
109. Zao otac, još gori sin (str. 53)
110. Zla žena goru decu rađa (str. 53)

- 111. Što se zlo rodi, naopako do groba odi (str. 54)
- 112. Od zla dovijeka zlo (str. 65)
- 113. Batina u raj ne ugoni (str. 73)
- 114. Od batina zli postaje još gori (str. 73)
- 115. Devojke su tuđa sreća (str. 83)
- 116. Mila žena milu decu rađa (str. 88)

Ivanović, S. (2015). *Crnogorske poslovice i izreke*. Narodna knjiga i Miba books

- 117. Ako voliš sviije dijete ne šteti prutić, ako ga mrziš, mazi ga (str. 8)
- 118. Ako želimo da mlado stablo donosi dobre plodove, moramo ga stalno potkresivati (str. 9)
- 119. Ako se ne uglača, ni dragi kamen ne svijetli (str. 15)
- 120. Batine su razum budala (str. 20)
- 121. Bez djece – bez ruku (str. 20)
- 122. Bez djece je čovjek suvo drvo (str. 20)
- 123. Bez djece kuća ne raste (str. 20)
- 124. Bez mladoga nema ni staroga (str. 20)
- 125. Brak bez djece dan je bez sunca (str. 36)
- 126. Voćka se plodom ponosi, a žena porodom (str. 47)
- 127. Vrijeme se poznaje po vjetru, otac po djetetu, a gazda po slugama (str. 49)
- 128. Gledaj konja po hodu, a ženu po rodu (str. 57)
- 129. Danas i jaje hoće da bude pametnije od kokoške (str. 68)
- 130. Dijete voli srcem, ali mu za pravo ne daj (str. 71)
- 131. Dijete je sigurna briga, a neizvjesna radost (str. 71)
- 132. Dijete je slavuj u kući (str. 71)
- 133. Djeca i lude istinu gude (str. 71)
- 134. Djeca su najveće bogatstvo (str. 71)
- 135. Djeca su sirotinjsko zlato (str. 71)
- 136. Djeca su sreća (str. 71)
- 137. Djece i para nije nikad dosta (str. 71)
- 138. Dobro se ljeto s proljeća vidi (str. 75)
- 139. De je mudrije jaje no kokoška, tu sreće nije (str. 85)

140. Deca su kao rosa (str. 88)
141. Žensko li je, proketo je (str. 96)
142. Za svojima rane pored srca, a za djecom posred srca (str. 101)
143. I dobro drvo ne rađa sve jednako dobro voće (str. 112)
144. Imam djece, imam svoja krila (str. 119)
145. Kad bi batina mogla naučiti čovjeka, vo bi bio najpametniji (str. 132)
146. Kaži čiji si, da ti kažem kakav si (str. 141)
147. Ko ima mnogo novca, a nema djece, nije bogat; ko ima mnogo djece a nema novca, nije siromašan; (str. 148)
148. Ko nije tučen, nije naučen (str. 154)
149. Ko u mladosti ništa ne vrijedi, neće ni u starosti (str. 162)
150. Mala djeca jedu san, a velika dušu (str. 188)
151. Mala djeca ne daju da spavaš a velika da živiš (str. 189)
152. Mala đeca jedu hljeba i mlijeka, a velika džigerice (str. 189)
153. Mladi vo se uči orati od starijeg (str. 192)
154. Najveća je sreća u kolijevci (str. 203)
155. Najveći čovjek uvijek ostaje dijete (str. 203)
156. Ne raste svako drvo za gusle (str. 217)
157. Nema pravde bez djece, niti laži bez sijede brade (str. 221)
158. Nije svako drvo za sviralu (str. 228)
159. Od batina dobar postaje rđav, rđav još gori (str. 239)
160. Od dobrog korijena dobar i plod (str. 240)
161. Od zle ptice, zlo i pile (str. 241)
162. Od malena se trn oštri (str. 242)
163. Od rđe ništa do rđe (str. 243)
164. Ono što se u mladosti nauči, ostaje i u starosti (str. 246)
165. Pače ide za patkom (str. 251)
166. Poštenja i djece nikad nije dosta (str. 255)
167. Prijatelj luda lud se učini (str. 259)
168. S kim se pamet ne rodi, s njim ne umire (str. 268)
169. Star se vo ne uči orati (str. 277)

- 170. Trava ostavlja korijen, čovjek potomstvo (str. 282)
- 171. U svaki rod ima po jedan izrod (str. 292)
- 172. Udri dobro da je bolje; udri zlo da je gore (str. 295)
- 173. Uči dijete dok u kolijevci leži (str. 297)
- 174. Čemu se mlad nauči, star se ne oduči (str. 307)
- 175. Čovjek bez djece, okresano drvo (str. 308)
- 176. Čovjek se do groba uči (str. 311)
- 177. Čovjek se uči dok je živ, i živi dok uči (str. 311)
- 178. Što u mladosti ne naučiš nećeš ni u starosti (str. 326)

Karadžić, V. S. (1849). *Srpske narodne poslovice*. Beograd: Prosveta-Nolit.

- 179. Vino od loze, mlijeko od koze, čovjek od čovjeka (valja) (str. 68)
- 180. Djeca su nevjerna družina, jer samo jedu i troše, a ništa ne pomažu (str. 86)
- 181. Djeca su suhi grad – siromahu su čovjeku česta đeca tako da dosade kako god da ga najveći grad suhi bije (str. 86)
- 182. Će ga nije na skutu nije ga ni na putu. Će nema malog đeteta da se drži u rukama i othranjuje, onđe nema ni velikoga za posao kakav (str. 97)
- 183. Će nema malenog, nije ni golemog (str. 99)
- 184. Će se stariji ne čuju tu bog ne pomaže (str. 100)
- 185. Ćeca, budale i pijani pravdu govore (str. 101)
- 186. Žitni kupac i đevojački otac ne mogu srećni biti – đevojački otac zna se zašto, a žitni kupac zato što je grjehota trgovati onom stvari bez koje se ne može živjeti (str. 103)
- 187. Iгла će probosti prije mladu kožu nego staru – mlad čovjek valja od svašta da se čuva više nego star (str. 114)
- 188. Matora drva ne dadu se presađivati (str. 174)
- 189. Mator se konj ne uči igrati (str. 174)
- 190. Pleti kotac kao ti i otac – radi i živi onako kao što ti je i otac (str. 230)
- 191. Udri zlo da je gore. Ko je od sebe rđav, ne možeš ga bojem doćerati da bude bolji (str. 290)
- 192. Što dikla navikla to nevjesta ne odviće – što čovjek u mladosti nauči ono jednako čini (dikla-đevojka) (str. 310)
- 193. Što je od šta palo – porod je kao i onaj ko ga je rodio (str. 313)

194. Što se s kim rodilo, od onoga se ne oduči (str. 314)

195. Što čovjek više živi više i zna (str. 314)

Narodne poslovice (1983). Beograd: Rad.

196. Ko se riječi ne boji, ne boji se ni batine (str. 57)

197. Mlado se drvo savija (str. 64)

198. Niko se nije naučen rodio (str. 68)

Karadžić, V. S. (1900). Srpske narodne pripovjetke, zagonetke i poslovice. Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi. Beograd: Srpska kraljevska državna štamparija.

199. Ako je i zlo, moje je (str. 4)

200. Gvožđe valja kovati dok je vruće. (str. 48)

201. Gledaj mater, pa hodi po šćer (str. 50)

202. Dijete po anđelu govori (str. 70)

203. Zaludu se star vo uči orati (str. 101)

204. Iz vrane što ispane, teško soko postane (str. 119)

205. Iz jednog drveta ikona i lopata biva (str. 120)

206. Kako stariji svira, onako mlađi valja da igra (str. 155)

207. Kao dva odsječena panja – kaže se za stara čovjeka i ženu koji dece nemaju (str. 160)

208. Neće voćka ispod debla (str. 259)

209. Nije krava naučila orati (str. 265)

210. Od plašljiva ždrebeta mnogo puta dobar konj izađe (str. 291)

211. Što kolijevka zaljuljala to motika zakopala – što se s čovekom rodi o ga prati do smrti (str. 451)

212. Što čine deca – što vide od oca (str. 456)

Prilog 2. Spisak/hijerarhija kodova

➤ **Dijete**

- Vrednovanje i važnost djece/poroda;
 - djeca su sreća i bogatstvo;
 - „dijete je otac čovjeka“;
- Karakteristike djece;
 - pozitivne karakteristike djece (naivnost, radoznalost, pravednost, iskrenost);
 - „beskorisnost“ djeteta;
- Odnos odraslih prema djeci;
 - podređenost djece u odnosu na odrasle;
 - ljubav roditelja prema djeci;
 - briga i odgovornost roditelja za djecu (veća briga za stariju djecu);
 - djeci ne treba davati za pravo i slušati ih;

➤ **Djetinjstvo**

- Djetinjstvo kao period „postajanja odraslim“, prolazni period;
- Rano vaspitanje;
 - važnost ranog vaspitanja;
 - vaspitanje i formiranje ličnosti u ranom djetinjstvu;
 - „dijete je otac čovjeka“;

➤ **Vaspitanje**

- Važnost vaspitanja;
- Rano vaspitanje;
 - važnost ranog vaspitanja;
 - vaspitanje i formiranje ličnosti u ranom djetinjstvu;
 - „dijete je otac čovjeka“;
 - odrasle nije moguće vaspitavati, mijenjati i „oblikovati“;
- Nativizam;
 - nasljedni faktor, biološke predispozicije;
 - nemoć vaspitanja spram urođenih predispozicija;
 - djeca su onakva kakvi su roditelji;
 - „odstupanja“ od bioloških i urođenih karakteristika;
- Empirizam;
 - „odstupanja“ od bioloških i urođenih karakteristika;
 - učenje po modelu (posmatranjem) i identifikacija sa roditeljima
 - uticaj društva na vaspitanje;
- Cjeloživotno učenje;
 - učenje tokom cijelog života;

➤ **Rod**

- Favorizovanje muške djece;
 - ženska djeca su nesreća;
 - muška djeca su sreća;
 - ženska djeca su tuđa sreća/tuđa večera;
 - favorizovanje muške djece;

➤ **Disciplina**

- Fizičko kažnjavanje djece;
 - fizičko kažnjavanje djece;
 - fizičko kažnjavanje ženske djece;
- Stroga disciplina;
 - „blago“ vaspitanje nije dobro;
 - poslušnost kod djece;
- Protiv fizičkog kažnjavanja;